

Fængselskrøniken

DEN HELLIGE JENS GRANDS LIDELSER

AF

SVEND CLAUSEN

Stridigheder mellem kongemagten og ærkebiskoppen i Lund var et fremherskende tema i det danske politiske liv i anden halvdel af 1200-tallet og langt op i første halvdel af 1300-tallet. Dette afspejler ganske godt forholdet mellem fyrster og den højtstående gejstlighed mange steder i højmiddelalderens Europa. Magtstridighederne bar præg af, at skellet imellem de to grupper tit var langt mere flydende, end man umiddelbart kunne tro. Ikke blot var gejstligheden også mange gange verdslige magthavere ved siden af deres kirkelige embeder, men fyrsterne havde tillige vældige interesser og megen indflydelse inden for den religiøse sfære. Selvom grupperne på overfladen repræsenterede modsatte poler i samfundet, var situationen i udstrakt grad en ganske anden ved nærmere indblik.

Stridighederne skinner tydeligt igennem i tidens danske kildeskrifter, og emnet har derfor også haft middelalderforskningens interesse. Den såkaldte *Fængselskrønike* skildrer på engageret vis forløbet omkring ærkebiskoppen Jens Grands fængsling i 1294 på Søborg Slot i forbindelse med striden mod kongen.

Hovedårsager til, at *Fængselskrøniken* kun er blevet ret lidt benyttet i forskningen, er formentlig de mange utilstrækkeligt belyste faktorer omkring ophavssituation og tilblivelsesbaggrund samt især dens problematiske overleveringshistorie. Ikke mindst sidstnævnte har givet anledning til at tvivle på krønikens ægthed og dermed sået tvivl om selve dens brugbarhed som middelalderkilde.¹ Der eksisterer ingen spor af

¹ *Hellere fanden selv end Erik på tronen! Konflikten mellem Jens Grand og Erik Menved 1294-1302*. En oversættelse af procesakterne med indledning og suppleret med andre kilder af Benedicte Fønnesbech-Wulff m.fl., Odense Universitetsforlag 1999, s. 37-38; *Erik Klipping og hans Sønner. Rigets Opløsning. Udvalg af Kilder til Tidsrummet 1275-1340*, i oversættelse ved Ellen Jørgensen, udgivet af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, i kommission hos Det Schønbergske Forlag 1927, s. 182; *Fængselskrøniken*, bearbejdet fra gammelt dansk af Richard Mott, Forlaget Øresund 1997, forordet.

originalen, og teksten er kun bevaret til vor tid gennem historikeren Arild Huitfeldt (1546-1609).

Det er imidlertid velkendt, at Huitfeldt har haft adgang til en række nu tabte kilder, ligesom adskillige tekster kun via hans gengivelse er bevaret til i dag.² Mackeprang har i Historisk Tidsskrift redegjort for, at også Fængselskrøniken bør anerkendes som en overleveret kilde og tillægges stor værdi.³ Dog afskriver han – med god ret – indledningen frem til »År 1294...« samt afslutningen fra »Og legaten rejste straks...«. Disse dele må betragtes som Huitfeldts eget forsøg på at tilføje passende indledning og afslutning, og analysen her vil se bort fra dem.⁴

På baggrund af Mackeprangs redegørelse er der derimod ingen grund til at tro, at Huitfeldt gennem »kreativ kildeharmonisering« også selv skulle være ophavsmand til resten af krøniken.⁵ Tanken om, at Huitfeldt skulle være den egentlige forfatter til hele Fængselskrøniken, kunne ellers være nærliggende, da der intet er overleveret om kompositionstidspunkt, forfatter mv. ud over, hvad man kan tolke ud af teksten selv.

I denne artikel analyseres Fængselskrøniken med henblik på bedre forståelse af en række hidtil utilstrækkeligt belyste forhold vedrørende ophavssituation og kontekst: forfatterspørgsmålet, affattelsestidspunktet og -stedet, formål, tendens, troværdighed, gennemgående idéer samt baggrunden og tematikken bag værket, foruden andre hermed beslægtede overvejelser. Analysen viser bl.a., at forfatteren af krøniken benytter sig af en hagiografisk inspireret retorik som litterært virkemiddel med henblik på støtte til krønikens egentlige ophavsmand, som var central aktør i tidens verserende politiske strid. Fængselskrøniken udgør et indlæg fra den siddende ærkebiskop Jens Grand selv i hans strid med Kong Erik Menved.

Fængselskrønikens tid og baggrund

Mackeprangs redegørelse fra 1891 har fint overlevet tidens tand og er fortsat et uomgængeligt udgangspunkt for studiet af Fængselskrøniken.

2 Som et eksempel herpå kan nævnes Hindsgavlfreden i 1295, en overenskomst, der – om end kun for en periode – afsluttede krigen mellem Danmark og Norge. For yderligere oplysninger om Huitfeldt-overleveringer og Hindsgavlfreden kan i denne forbindelse henvises til bl.a. Kai Hørby: *Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*, Den danske historiske Forening 1977, s. 87-88.

3 M. Mackeprang: »Krøniken om Jens Grands Fangenskab. Dens Affattelsestid og Værd som historisk kilde«, i *Historisk Tidsskrift*, 6.rk., III, s. 643-666, (1891), genoptrykt som tillæg til *Fængselskrøniken*.

4 Mackeprang s. 650-652.

5 *Hellere fanden...* s. 38.

Mackeprang viser, at Fængselskrøniken i sin overleverede form er en virkelig middelalderlig kildetekst. Han påpeger bl.a., at den danske tekst er en oversættelse fra latin.⁶ Ligeledes henleder han opmærksomheden på, at en anden middelaldertekst, Lunds Ærkebisperønike fra anden halvdel af 1300-tallet, sandsynligt er blevet til med Fængselskrøniken som forlæg. Senere i artiklen undersøges forholdet mellem de to tekster mere indgående, og rigtigheden af Mackeprangs antagelse påvises.⁷ Eftersom teksten ydermere afgiver mange oplysninger, der kun kan stamme fra en skribent på Jens Grands egen tid, er det klart at Fængselskrønikens oprindelige version var et middelalderlatinsk håndskrift. Det blev udgivet af Huitfeldt i 1599 i den danske oversættelse, som kendes i dag. Mackeprang har også identificeret den kreds, forfatteren tilhørte. Personen selv forbliver anonym, men synes ifølge Mackeprang at være en kannik tilknyttet kirken i Lund.⁸

At Fængselskrøniken er blevet til i Lund, er hævet over enhver rimelig tvivl, eftersom den utvetydigt er et partsindlæg til fordel for ærkesædet. Allerede Mackeprang så dette.⁹ Siden har bl.a. Ellen Jørgensen, Kai Hørby og Herluf Nielsen støttet denne grundtolkning.¹⁰

De hidtidige forsøg på at datere Fængselskrøniken har dog været vage og usikre, bl.a. fordi en egentlig analytisk tilgang til problemet har manglet. Mackeprang kommer det ikke nærmere, end at krøniken må være skrevet »i den første menneskealder efter begivenhederne«.¹¹ Med variationer i den specifikke formulering synes dette at være hovedsporet også i senere arbejder. En mere præcis og sikker datering, end den herskende tradition i forskningen er nået frem til, er imidlertid mulig.

At forfatteren var kannik, virker sandsynligt. Med noget nær fuld sikkerhed kan man i hvert fald konstatere, at forfatteren må have været en person med gejstligt hverv eller i det mindste kirkelig uddannelse, sandsynligvis begge dele. Dette kan ikke mindst begrundes i, at forfatteren besad et så indgående kendskab til den hagiografiske genre, at han evnede at genbruge den som en slags skabelon for sin egen tekst. Mackeprang har sandsynligvis ret i, at forfatteren skal findes blandt

6 Mackeprang s. 647. Også Allan Mohlin (i *Kristoffer II av Danmark*, J. H. Schultz Forlag 1960, s. 33, note 64) gør en iagttagelse, der klart understøtter dette.

7 Mackeprang s. 664.

8 Mackeprang s. 653.

9 Mackeprang s. 653.

10 Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, H. Hagerups Forlag 1931, s. 53-54; Hørby note 102, s. 171; Kulturhistorisk Leksikon For Nordisk Middelalder (herefter KLNLM), bd. VII, spalte 572.

11 Mackeprang s. 653.

kannikkerne ved Lunds domkapitel. Oversætteren af krøniken er formentlig Huitfeldt.

Mott præciserer, at det må være Jens Grand selv, der omkring år 1300 stod bag affattelsen af Fængselskrøniken, enten gennem en Lundekanniks hånd eller ved direkte at have skrevet den selv.¹² Det første er mest sandsynligt. Krøniken bærer ikke præg af at være skrevet af hovedpersonen Jens Grand selv. Til gengæld er der næppe tvivl om, at han er dens egentlige bagmand. Med Fængselskrøniken har han fået en af sine betroede kirkeligt lærde mænd fra omgangskredsen i stiftet til at nedskrive sine egne og andres øjenvidneobservationer om sagen og dens forløb.

Dateringen er som sådan ikke forkert hos hverken Mackeprang eller Mott, men større præcision og sikkerhed er både ønskelig og mulig. Det samme kan siges om Herluf Niensens datering til »ganske kort efter begivenhederne«. ¹³ Skyum-Niensens forsøg på at henføre den til slutningen af 1320'erne falder til gengæld ikke heldigt ud. ¹⁴ En sådan datering ville efterlade alt for mange forhold vedrørende krøniken uden tilfredsstillende forklaring. Skyum-Niensens begrundelse er det had til Christoffer, der er indlejret i teksten, foruden de fejl, den rummer. Fejlene må imidlertid tilskrives Huitfeldt og i særdeleshed hans tilføjelser af indledning og afslutning. Hvad hadet angår, var det på ingen måde mindre aktuelt 30 år tidligere, hvor Christoffer netop havde udført forskellige overgreb på ærkesædet og var blandt modstanderne i den verserende retssag. Skyum-Niensens datering lader henstå uforklaret, at Fængselskrøniken slet ikke nævner nogen senere begivenheder, f.eks. pavedommen i 1302 (jf. nedenfor), udviklingerne på ærkesædet siden hen og Jens Grands videre skæbne. Især ville det, hvis dateringen var rigtig, være højst mærkværdigt, at Fængselskrøniken ikke ajourfører motiverne for hadet til Christoffer ved at nævne hans tronovertagelse efter Erik Menveds død i 1319 eller forhold endnu tættere på den formodede samtid. I slutningen af 1320'erne havde de begivenheder, Fængselskrøniken skildrer, allerede for længst mistet deres politiske aktualitet og var blevet historie. Situationen i landet i slutningen af 1320'erne gav i sig selv rigelige muligheder for at sammensætte et kraftfuldt smædeskrift mod Christoffer, hvis det var det, man ønskede.

12 *Fængselskrøniken*, forord.

13 KLM VII, sp. 572.

14 Niels Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd*, bd. I. *Dansk Middelalderhistorie 1250-1340*, Akademisk Forlag 1994 s. 269.

At gøre det alene ud fra en politisk kontekst, der havde været forældet i omtrent 25 år, frem for at bringe senere og mere aktuelle begivenheder i spil, ville være en højst mærkværdig løsning.

Der findes en del bevarede procesakter fra de to sager mellem Jens Grand og Erik Menved, som blev ført ved pavestolen i Rom.¹⁵ Sagerne resulterede i to pavedomme i henholdsvis 1297 og 1302. Disse giver et klart billede af, hvornår teksten må være skrevet. Ifølge Fængselskrøniken består pavens dom i, at Erik Menved skulle betale »halvtredsindstyve lødige mark« til Jens Grand.¹⁶ Krøniken nævner slet ikke, at der blev udstedt to pavelige domme med ca. fem års mellemrum.

Bødebeløbene afslører, at den dom, Fængselskrøniken omtaler, må være den første fra 1297. Heri dømmes Kong Erik til at betale i alt 49.000 mark fordelt over tre forskellige beløb af henholdsvis 3000, 6000 og 40.000 mark.¹⁷ I den anden dom fra 1302 nedsættes beløbet væsentligt. Erik Menved kan nu nøjes med at betale i alt 10.000 mark.¹⁸ Der er blevet argumenteret for, at Fængselskrønikens erstatningsbeløb adskiller sig fra procesakterne, og at det derfor må stamme andetsteds fra.¹⁹ Forklaringen er imidlertid snarere, som Mott angiver, at forskellen på »næsten en faktor 1000« mellem 49.000 og de 50, »kan forklares ved, at tallet tusind i forbindelse med et andet talord blev skrevet med en lille streg over ordet. Denne streg kunne give anledning til misforståelser og fejllæsninger«. ²⁰ Allerede Mackeprang så, at forskellen i beløbsstørrelser formentlig skyldes Huitfeldts egen fejllæsning af en sådan talforkortelse.²¹

Forfatteren af Fængselskrøniken har haft kendskab til procesakterne fra den første af sagerne i Rom. Hvorvidt han har kendt dem i deres fulde udstrækning, skal ikke overvejes nærmere her, men vedkommende har i hvert fald kendt delen med pavens dom fra 1297. Herfra har han hentet beløbet på 49.000, som han til eget brug simpelthen har afrundet til det nemmere runde tal på 50.000. Den anden pavedom fra 1302 er som sagt slet ikke med i Fængselskrøniken, som afrundes med den første pavedom i 1297.

15 Dog er det især fra den første af de to processer, at der er bevaret et omfattende materiale. Store dele af akterne fra den anden proces er derimod gået tabt; se herom f.eks. *Hellere fanden...* samt N.K. Andersen: *Ærkebiskop Jens Grand. En kirkeretshistorisk Undersøgelse*, G. E. C. Gads Forlag 1943-44, bd. II, s. 32, 142, 145.

16 *Fængselskrøniken* s. 31.

17 *Hellere fanden...* s. 183.

18 *Hellere fanden...* s. 218.

19 *Hellere fanden...* s. 38.

20 *Fængselskrøniken* s. 34, note 12.

21 Mackeprang s. 664.

Fejlæsningen på en faktor 1000 er sandsynligvis sket under Huitfeldts arbejde med udgivelsen. I middelalderens håndskriftsæra har man formentlig været langt mere bekendt med den slags almindelige forkortelser end på Huitfeldts tid med bogtrykkerkunsten. Det er mere sandsynligt, at en sådan fejl ville opstå ved overgangen fra håndskrevet til trykt form end ved afskrift til en ny og anden håndskriftsudgave allerede i middelalderen.

Desuden var Fængselskrøniken næppe et manuskript, som i middelalderen vandt nogen særlig udbredelse. Ud over Ærkebisperøniken er der ikke tegn på, at Fængselskrøniken blev genbrugt i senere middelalderlige tekster. Der er heller ingen omtaler af den, ligesom man ikke kender til eksistensen af tabte håndskrifter ud over det ene, som forfatteren til Ærkebisperøniken må have benyttet i Lund. Det er langt fra sikkert, at dette ene håndskrift overhovedet nogensinde er blevet afskrevet. Det er højst sket få gange, men det er ganske sandsynligt, at det aldrig er sket. Som Herluf Nielsen kortfattet konkluderer, »[har] Krøniken næppe været kendt i større udstrækning, før Hvitfeld udgav den«. ²² Som forsvar for Jens Grands position i Lund er Fængselskrønikens politiske aktualitet i hovedsagen mislykket og blev i hvert fald forældet allerede hurtigt efter nedfældelsen. Dette er sket med dommen i 1302 og Isarns overtagelse af embedet.

Formentlig er det baggrunden for, at Fængselskrøniken aldrig vandt større udbredelse. Det er derfor også ganske sandsynligt, at Fængselskrøniken aldrig har eksisteret i mere end et eneste håndskrift. Det kan således meget vel have været originalen, Huitfeldt brugte som forlæg for sin trykte version. Efter affattelsen i Lund må håndskriftet vedblivende have befundet sig dér, i ærkestiftets bibliotek. For det første er det skrevet her. For det andet er det primært her, der var interesse i at erindre disse begivenheder, især ud fra den i skriftet anlagte synsvinkel. For det tredje er der ikke umiddelbart noget, som tyder på, at teksten blev kopieret og spredt. Endelig er det også her i Lund, at håndskriftet efter al sandsynlighed blev benyttet siden hen som forlæg for Ærkebisperøniken. Håndskriftets blivende tilknytning til Lund sandsynliggør i høj grad, at lighederne mellem Fængselskrøniken og den senere Ærkebisperøniken er meget langt fra at være tilfældige, men at førstnævnte virkelig blev benyttet som et af forlæggene.

Den kannik, som skrev Fængselskrøniken, har formentlig affattet den som et bestillingsarbejde fra Jens Grand. Hovedkilderne bag udarbejdelsen af værket har været dels skriftlige aktstykker med

22 KLN VII, sp. 572.

tilknytning til den første retsproces, inklusive – som minimum – dommen, dels øjenvidneskildringer både fra Jens Grand selv og sikkert også fra andre af stiftets mænd.²³ Der har også været benyttet andre – nu tabte – nedskrevne kilder fra ærkestiftets bibliotek, relaterede til sagen og retsprocessen.

Fængselskrøniken refererer Erik Menveds udkast til et forlig med ærkebispem på Søborg Slot samt gengiver en liste over, hvem der var skyldige i at fængsle ham.²⁴ Begge dele bygger sandsynligvis på skriftligt kildemateriale, der meget vel kan have været tabt allerede, da Huitfeldt fik fat på håndskriftet af Fængselskrøniken. Dennes liste over skyldige adskiller sig nemlig væsentligt fra den liste, som gengives i procesakterne, og forligsforsøget på Søborg kendes udelukkende fra Fængselskrøniken.²⁵

Flere andre steder i Fængselskrøniken dokumenterer, at krønikens forfatter kendte til en betydelig mængde af nu tabt kildemateriale. Dette drejer sig ikke mindst om forskellige breve og skrivelser tilknyttet sagen. Eksempelvis refererer krøniken indholdet i nogle pavebreve til degnen på Bornholm og til tre Lundekannikker på Hammershus.²⁶ Som N.K. Andersen bemærker, kendes disse breve i dag udelukkende gennem Fængselskrønikens referat af dem.²⁷ Ligeledes er en brevkorrespondance mellem Jens Grand og den pavelige legat Isarn i 1296 kun bevaret i Fængselskrønikens omtaler.²⁸ Det samme gælder Jens Grands brev til folkene på Hammerhus;²⁹ pave Cølestin V's brev fra 1294 med ordre om løsladelse;³⁰ samt brevet fra Jens Grand til den svenske ærkebiskop.³¹ Flere eksempler ville formentlig kunne identificeres.

Den store mængde af nu tabt kildemateriale, som man må antage var tilgængeligt for, eller kendt af, Fængselskrønikens forfatter, er et vigtigt argument for dens samtidighed og tidlige datering. En grundig analyse af Fængselskrøniken med henblik på en nærmere identifikation af dens grundlag i samtidigt skriftligt kildemateriale – både tabt og endnu eksisterende – ville være ønskelig, men på grund af omfanget af en sådan undersøgelse må vi her nøjes med den generelle konstatering af forholdet.

23 F.eks. bemærker N.K. Andersen, bd. I, s. 142-143, at Fængselskrønikens beretning om selve fængslingen giver indtryk af at være en øjenvidneskildring.

24 *Fængselskrøniken* s. 15-18.

25 *Fængselskrøniken* s. 15-18, N.K. Andersen, bd. II, s. 14, 19-24.

26 *Fængselskrøniken* s. 21.

27 N.K. Andersen bd. II, s. 26-27.

28 N.K. Andersen bd. II, s. 32.

29 *Fængselskrøniken* s. 22-23.

30 *Fængselskrøniken* s. 20; N.K. Andersen bd. 2, s. 24-25.

31 *Fængselskrøniken* s. 29.

Det er tidligere blevet fremført, at krøniken rent stilistisk i nogen grad er omskiftelig.³² Dette kan ikke bruges som argument mod dens ægthed, men åbner for den mulighed, at Grand havde mere end én skriver ved domkapitlet til at arbejde på den; dog er det naturligvis ikke muligt at sige noget afgørende om dette, da det originale håndskrift ikke er bevaret.³³ Bedømt ud fra den bevarede tekst er det dog langt fra givet, at en flerhed af forfattere har arbejdet på den. Mere sandsynligt er, at samme person skrev hele værket. Krøniken skifter ganske vist mellem på den ene side faktuelle opremsninger af forligskrav og skyldige gerningsmænd og på den anden side mere berettende afsnit.³⁴ Dette er dog ikke holdbart som argument for et heterogent ophav.³⁵ Skiftene behøver ikke betyde andet, end at forfatteren på nogle punkter har lænet sig op ad skriftligt kildemateriale, mens han på andre punkter i højere grad har måttet holde sig til at gengive mundtlige øjenvidneberetninger.

Når det kommer til stykket, er krøniken ikke nær så stilistisk omskiftelig, som den undertiden er blevet gjort til.³⁶ Tværtimod kan man argumentere for, at krøniken er et meget helstøbt og selvbevidst værk med en klar og gennemgående selvforståelse, skrevet ud fra en hagiografisk inspiration, der ikke blot er til stede i hele værket, men undergår en sammenhængende udvikling undervejs. Skildringen af Jens Grand udgør en gennemtænkt og opbyggelig martyrlignende historie med overgreb, lidelse og genopretning. Dette tyder på, at hele krøniken er skrevet af en og samme forfatter.

Udarbejdelsen fandt tidligst sted i 1297 efter pavens første domsafsigelse, men den er skrevet inden hans anden domsafsigelse i 1302. Den første dom blev udstedt 23. december og den anden d. 23. februar; man kan vel plausibelt antage, at Fængselskrøniken næppe blev skrevet hverken lige efter eller lige før de to respektive skæringsdatoer. Ud fra denne betragtning kan Fængselskrøniken løseligt tidsfæstes til perioden 1298-1301. Den mere sikre løsning er naturligvis slet og ret

32 *Hellere fanden...* s. 37.

33 Mackeprang formoder (s. 646), at det latinske originalmanuskript er blevet destrueret efter trykningen. Dette begrundes han med, at håndskriftet ikke forekommer mellem de af Huitfeldts efterladte papirer, der blev indleveret til Universitetsbiblioteket efter hans død. En anden sandsynlig mulighed er dog, at Huitfeldt faktisk aldrig har ejet dette håndskrift, men kun har haft lånt det i forbindelse med oversættelsen og udgivelsen. Dette ville samtidig forklare Huitfeldts ord i indledningen om, at det er noget, som er blevet ham »meddelt af en god ven« (jf. citat fra Huitfeldts forord, KLN VII, sp. 572).

34 *Fængselskrøniken* s. 15-18.

35 *Hellere fanden...* s. 37.

36 *Hellere fanden...* s. 37-38.

at fastholde dateringen til henholdsvis efter og før dommene.³⁷ Under alle omstændigheder er krøniken i allerhøjeste grad samtidig. Den er skrevet for Jens Grand selv, mens han endnu var i live og endnu ærkebiskop. Ydermere er den skrevet, mens dens indhold stadig var både højaktuelt, uafsluttet og friskt i erindringen. Det har ligefrem været sprængfarligt.

Hvad der også viser krønikens samtidighed, er forskellige oplysninger og viden, som en senere skribent næppe ville kende til eller besidde. Eksempelvis benytter Fængselskrønikens forfatter ikke alene kirkekalenderens højtidelighedsdatoer til at betegne, hvornår tingene skete. Vedkommende udviser også kendskab til præcise ugedage. Da Jens Grand flygter fra Søborg, fortæller Fængselskrøniken således, at de sejlede ud fra Saltholm fredag morgen.³⁸ Dermed kan man via krønikens beskrivelse af flugten regne ud, at dens forfatter var klar over, at Jens Grand slap ud fra Søborg Slot en tirsdag.³⁹

Antagelig er baggrunden for krøniken det faktum, at den første dom ikke gjorde en ende på striden mellem Jens Grand og Erik Menved. Striden fortsatte, hvilket resulterede i endnu en proces i Rom og endnu en dom. Fængselskrøniken har formentlig skullet tjene som et indlæg i denne fortsatte strid i Danmark, idet man fra Lunds side havde stor interesse i at forsøge at vinde flere allierede end de få, man hidtil havde haft.

En anden mulighed er, at krøniken skulle fungere i forhold til den fortsatte strid og retslige proces i Rom. Fængselskrøniken skal fremvise Grands ulastelige og hæderværdige indsats til fordel for pavekirken og demonstrere, at retten er helt på hans side i sagen, samt at en ny strid rettelig igen bør falde ud til hans fordel, hvad enten det skulle blive gennem forhandlinger eller via en eventuel ny proces og dom. Krøniken skal med andre ord virke for at fastholde, at dommen i 1297 er den både korrekte og retfærdige, og at denne dom derfor ikke bør

37 Gottfrid Carlsson, »Lunds ärkesäte och domkyrka 1289-1536«, s. 359-553, i: Ernst Newman (red.): *Lunds domkyrkas historia 1145-1945, bd. I, 1145-1536*, Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag 1946. På s. 377 har Gottfrid Carlsson faktisk foreslået en præcis datering af krøniken til slutningen af 1290'erne. Denne datering har dog ikke fået nogen opmærksomhed i forskningen. Dette skyldes nok primært, at han blot fremsætter det som en tese, der ikke underbygges nøjere. Nærværende artikels datering kan delvis bekræfte hans opfattelse. For en helt sikker datering af Fængselskrøniken er man dog nødt til at holde sig til at fremføre, at den må være skrevet 1297-1302, dvs. mellem de to pavedomme. En mere snæver datering til slutningen af 1290'erne forekommer plausibel, men dog ikke helt sikker.

38 *Fængselskrøniken* s. 25.

39 Mohlin s. 33, note 64.

hverken svækkes eller undergraves som led i en fortsat strid. Dette formål behøver ikke nødvendigvis at knytte krøniken sammen med den anden proces i Rom. Det kan også være udtryk for en tanke eller håb om at påvirke stemningen omkring forhandlingerne med kongen og legaten Isarn i Danmark, inden den anden proces overhovedet begyndte.

Under alle omstændigheder blev disse bestræbelser ikke kronet med held, idet den anden pavedom i høj grad tilgodeså Erik Menved. Muligvis har krøniken aldrig nået Rom og derfor ikke haft nogen praktisk betydning som indlæg i procesførelsen. Dette er det ikke muligt at sige noget endegyldigt om på det nuværende grundlag.

At Fængselskrøniken blev skrevet efter dommen i 1302 – og at denne blot blev ignoreret i skriftet – er stærkt usandsynligt. Dels er der intet i den, som peger på en sådan senere datering. Dels ville det i høj grad fjerne motivet bag den. Man kunne teoretisk forestille sig, at en senere skriver på Fængselskrøniken simpelthen ikke havde kendskab til dom nr. to. En sådan tese må imidlertid afvises af de allerede nævnte grunde: Teksten ville i så fald være meningsløs i forhold til kontekst og målgruppe. Grundlæggende må man desuden påpege det stærkt usandsynlige i, at en gejstlig skriver med et så fordelagtigt syn på Jens Grand – samt et så indgående kendskab til omstændigheder og detaljer omkring ham og sagen – ikke også skulle kende til dens afslutning. Denne fik som bekendt ganske drastiske konsekvenser, i og med at den førte til forflyttelse og indsættelse af en helt ny ærkebiskop. Kendskab til denne anden dom synes da også at have været udbredt i miljøet, som det illustreres af både Lundeårbogen, Sjællandske årbog, Ribeårbogen, Jyske årbog samt flere andre steder.⁴⁰ Sågar islandske annaler havde kendskab til Jens Grands færd i 1302.⁴¹

Fængselskrønikens motivation ligger netop i sagens aktualitet og tekstens samtidighed. Efter 1302 er Jens Grand fjernet som magtperson i Danmark, og hverken han eller fængslingssagen er derfor længere aktuelle i Danmark eller i forhold til et dansk publikum. Intet tyder på, at hans efterfølger Isarn havde interesse i at forfatte en sådan krønike. Som tidligere pavelig udsending til Danmark i forbindelse med striden var Isarn nært knyttet til pavemagten og dennes beslutninger. Hans udnævnelse til ny dansk ærkebiskop i 1302 afhang oven i købet af, at Grand var blevet fjernet. Selvom dommen i 1302 gik ærkestiftet og Jens Grand imod, har Isarn ikke haft interesse i at modarbejde den gennem

40 Ellen Jørgensen 1927, s. 9, 19, 35-36, 43-44.

41 Carlsson s. 405, 551.

en Fængselskrønike. Isarns interesse har derimod været, at den med dommen foreløbigt bilagte strid med kongemagten vedblev med at ligge i dvale.

Grands personlige nederlag betyder nemlig ikke, at dommen var komplet uantagelig for hans domkapitel. Jens Grand blev i 1302 politisk ofret af paven ud fra muligheden for at skabe et forlig i striden, som var nogenlunde acceptabelt for begge parter. Som også bl.a. Hørby bemærker, skyldes mildningen af dommen i anden omgang formentlig ikke mindst Erik Menveds underkastelsesbrev til paven.⁴² For Menved var dommen i 1302 væsentligt mildere og langt mere spiselig end den første. For domkapitlet, der som institution trods alt er større end Jens Grand som person, var dommen ligeledes at betragte som et forlig, der trods alt var acceptabelt, frem for et fuldstændigt nederlag.

Ganske vist indebar denne anden dom en meget betydelig nedsættelse af bøden, men grundlæggende omtolker den ikke sagsforholdet, og det er fortsat Erik Menved, der udpeges som den skyldige.⁴³ Dommen i 1302 er altså ikke så meget et nederlag for ærkesædet og Lunds domkapitel, men i højere grad et nederlag for Jens Grand personligt. For kirken i Lund var det afgørende, at dommen ikke var en komplet

42 Hørby *Status regni...* s. 104; N.K. Andersen, bd. II, s. 147 ff. Allerede i den første dom forudskikker paven, at dommen måske kan mildnes, hvis kongen føjer sig (*Hellere fanden...* s. 183; Mohlin s. 45-46). En mulig tolkning af dette er naturligvis, at det til en vis grad ligefrem har været planlagt fra pavens side, at dommen af hensyn til forholdet til den danske kongemagt senere hen skulle blive mildnet, såfremt kongen indordnede sig. Muligvis kan den udstedte dom endda fra begyndelsen, af samme grund, være hårdere afsagt, end dens faktiske eksekvering reelt har været tænkt. Med andre ord, beløbet i den første dom kan med vilje have været sat så højt, at der var noget at give af, hvis den skulle blive mildnet. En anden mulighed er, at der er tale om en juridisk betinget standardklausul i domsdokumentet, som ganske enkelt skal tage højde for en mulig fremtidig udvikling. Der kan også have været tale om en kombination af disse ting. Under alle omstændigheder har det med Fængselskrøniken tydeligvis været Jens Grands interesse at argumentere for, at dommen burde fastholdes således, som den først var udstedt. Holder man denne klausul i den første dom op imod den efterfølgende fortsættelse af striden, bliver Fængselskrønikens samtidsrettede formål kun endnu mere tydeligt. Det er i hvert fald tydeligt i kilderne, at kongen har været særdeles opmærksom på denne klausul i dommen. I en skrivelse af 5.11.1299 henvender Erik Menved sig til paven og påminder ham om denne klausul og argumenterer for, at han har gjort alt, hvad der har været ham muligt for at indordne sig (*Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 2. rk., bd. V, nr. 78; Mohlin s. 66-67, 69-70). Dette appeldokument kan godt have været kendt af Fængselskrønikens forfatter, da det er udstedt i den samme periode, som Fængselskrøniken må dateres til. Selvom man alternativt forestiller sig, at krønikens forfatter ikke har kendt dokumentet, så er det dog yderst sandsynligt, at han i lyset af sit kendskab til dommens ordlyd og til den fortsatte strid har været klar over, at en sådan appel om mildning af dommen var en mulighed, som kongen med stor sandsynlighed ville gøre brug af.

43 N.K. Andersen, bd. II, s. 149.

frifindelse.⁴⁴ Kort tid efter dommen fik ærkesædet en ny pavevenlig ærkebiskop i skikkelse af den tidligere pavelige legat Isarn, som må have været dommen venligt stillet samt været indstillet på at implementere dens bestemmelser. Det lader da heller ikke til, at Isarn og Erik Menved lå i indbyrdes strid.

Denne tolkning af domkapitlets perspektiv på dommen i 1302 deles af Skyum-Nielsen, der noterer sig, at kongemagten ganske vist »tilrædte sig« voldsomme summer fra Lundekirken, og at Jens Grand personligt mistede sit embede, men at han til gengæld fik skaffet kirken i Lund to herreder.⁴⁵ At man i eftertidens Lund havde dette syn på følgerne af dommen i 1302, kan man se bekræftet i senere kilder fra domkapitlet. I Lund domkirkes gavebog er det i forbindelse med Jens Grands død d. 29. maj 1327 således noteret, at »... som en Bod, fordi han blev fangen og sat i Taarn og maatte døje Landflygtighed, og hans Gods blev confisceret, fik Lunde kirke Vemmenhøg Herred og Herrestad Herred og flere andre betydningsfulde Rettigheder af Danmarks Konge Erik til evig Tid«.⁴⁶

Det har af flere grunde været i Isarns klare interesse at støtte dommen i 1302 og virke til fordel for dens effektive gennemførelse. Én ting er, at selve hans tilstedeværelse på ærkebispstolen i Lund knytter sig tæt sammen med dommen. En anden ting er, at Isarn, som Grands efterfølger, »indhøstede fordelene«.⁴⁷ De aspekter af nederlag, som dommen også indeholdt for Lund, kunne Isarn nok betragte som ude af verden ved sin forgængers afgang.

I 1310 blev Isarn til gengæld efterfulgt af Esger Juul, under hvis regime striden med kongemagten blussede op igen for fuld styrke. Principielt kunne det således godt tænkes, at Juul havde interesse i affattelsen af en fængselskrønike. Det er imidlertid ikke sandsynligt, at den skulle være skrevet på Juuls tid. Såfremt dette var tilfældet ville det være højst besynderligt, at intet i den antyder denne sammenhæng eller hele den senere tids udvikling – bortset fra Huitfeldts senere påklitrede og i denne henseende værdiløse afslutning. Var krøniken et indlæg fra Juul i hans egen strid med kongemagten, havde der i høj grad været behov for at parallelisere Grands historie med Juuls egen og derved aktualisere den.

44 De to domme er optrykt i *Hellere fanden...*, henholdsvis s. 180-184 og s. 215-218.

45 Om hans tolkning af dommen: Skyum-Nielsen bd. I, s. 158; Niels Skyum-Nielsen: *Fruer og Vildmænd, bd. II*, Akademisk Forlag 1997, s. 9.

46 Ellen Jørgensen, 1927, s. 176. Gavebogen opgiver fejlagtigt tidspunktet for hans død til d. 30. maj 1326.

47 Skyum-Nielsen bd. I s. 158.

Intet tyder på, at Fængselskrøniken blev skrevet under en af Juuls efterfølgere. Hverken Karl Eriksen Røde (1325-34), Peder Jensen Galen (1334-55) eller Jakob Nielsen Kyrning (1355-61) har haft meget andet end historisk interesse i at nedfælde Jens Grands historie. Dette gælder også, selvom Kyrning lå i strid med den svenske konge.⁴⁸ Selve tanken om, at en af disse tre skulle stå bag Fængselskrøniken ville desuden kun gøre det endnu mere mærkværdigt, at intet blot antydes om tiden og udviklingen efter den anden pavedom i 1302. Krøniken kan umuligt være skrevet senere end under Kyrning. Efter ham tiltrådte nemlig ærkebiskop Niels, der stod bag Lunds Ærkebispokrønike, for hvilken Fængselskrøniken med stor sandsynlighed blev benyttet som kildemæssigt forlæg.

Som forklaring på, at krøniken blev skrevet efter 1302, selv om den ikke rummer så meget som en antydning om disse års forhold og begivenheder, kunne man måske tænke sig, at den allerede på Huitfeldts tid var overleveret ukomplet. Hvis f.eks. afslutningen og indledningen manglede, ville det samtidig kunne forklare Huitfeldts trang til selv at tilføje disse dele. Meget taler dog imod ideen. For det første er krøniken ikke fragmentarisk, men fremstår som et helstøbt og afsluttet værk. For det andet ligger formålet og interessen i overhovedet at skrive den netop i dens samtidighed. Endelig ville det være højst mærkværdigt, såfremt et eventuelt senere affattelsestidspunkt udelukkende havde manifesteret sig i en tabt indledning og afslutning, men intetsteds i hele den bevarede del. Krøniken har derfor næppe været ukomplet overleveret; Huitfeldt har tværtimod siddet med det fuldstændige manuskript.

At forfatteren påbegynder og slutter krøniken, som han gør, må ses som et fuldt bevidst valg med henblik på udelukkende at skildre Grands historie. Huitfeldt lader til ved den langt senere udgivelse at have fundet denne kompositions måde for stram, uden tilstrækkelig forklaring, og har derfor tilføjet en historisk perspektiverende indledning og en tilsvarende afslutning.

Der er alt i alt ingen vej uden om at tids- og stedfæste Fængselskrøniken til Jens Grands egne cirkler i perioden 1297-1302. Den er skrevet for og af samtidige på baggrund af bl.a. hovedpersonens personlige øjenvidneskildringer. Fængselskrøniken forsyner os med en lang række værdifulde og interessante oplysninger, hvoraf mange ikke kendes andre steder fra. Dens udlægninger af sit stof siger samtidig overordentlig meget om domkapitlets selvforståelse under striden med kongemagten.

48 Skuym-Nielsen bd. II, s. 40.

Fængselskrøniken lader domkapitlet optræde som talsmand for hele ærkesædet. Selvfølgelig hos stridens gejstlige part er i høj grad krønikens omdrejningspunkt og drivkraft. Dette aspekt er ikke hidtil blevet belyst, selv om det må formodes, at netop denne selvforståelse medvirkede stærkt til, at stridighederne mellem kirke og kongemagt blev så omfattende og så langvarige, som tilfældet var.

Fængselskrøniken kan ses som et propagandaskrift, der skulle argumentere for, at domkapitlet havde retten på sin side i sagen om fængslingen. Kongemagtens handlinger skildres som et voldsomt overgreb på kirken og dens frihed. Fængslingen bruges som en generel argumentation for, at de retsindige og rettroende, der vil det bedste for Guds kirke, har pligt til at støtte domkapitlet i striden. Som aktiv, samtidsorienteret handling i samme strid må Fængselskrøniken dog formentlig vurderes som en politisk fiasko. Såfremt den overhovedet vandt nogen over på ærkebispens side, havde det ikke nævneværdig betydning for, hvordan begivenhederne siden hen formede sig. Fiaskoen som politisk instrument ændrer dog ikke ved, at Fængselskrøniken er en vigtig og på mange måder enestående kilde til striden mellem landets førende verdslige og gejstlige magtinstanser. Den gør det muligt at undersøge aspekter af den, som ellers kun vanskeligt eller slet ikke ville lade sig belyse.

Både den faktuelle fremstilling og tekstens tendens kan bidrage hertil. Domkapitlet brugte krøniken i et forsøg på at vinde opbakning i kampen om opinionen i Danmark, hvor ærkesædet havde massive vanskeligheder med at finde støtter.

Blandt den danske kirkes øvrige gejstlighed var der meget udbredte sympatier for kongemagtens side i striden. Endog væsentlige dele af bispestanden stod åbenlyst på kongens side. Dette var f.eks. tilfældet i både Viborg og Ribe.⁴⁹ Roskilde synes at have indtaget en tvetydig stilling,⁵⁰ selv om Grand havde virket som provst ved netop dette bispesæde inden sin udnævnelse til ærkebiskop. Han havde ydermere skænket meget store gaver og var beslægtet med den forhenværende Roskildebiskop, Peder Bang.⁵¹ Som Skyum-Nielsen bemærker, indgik kongen imidlertid en aftale med biskoppen af Roskilde »om forsvaret af København«.⁵² Ser man bort fra Jens Grands eget domkapitel samt folkene på Hammershus – således som det afspejles i Fængselskrøniken –

49 Se f.eks. Andreas Nissen: *Danske Bisperækker*, Ansgariusforeningens Skrifter 1935, s. 71 og 86-87.

50 Nissen s. 38.

51 *Dansk Biografisk Leksikon* (DBL) 3. udgave, »Grand, Jens«, s. 270.

52 Skyum-Nielsen bd. I, s. 141.

er det vanskeligt overhovedet at finde tydelige støtter til ærkebiskoppen indenrigs.⁵³

Det er næppe muligt at afklare endegyldigt, om Fængselskrøniken også har været benyttet ved den anden proces i Rom. Dette skyldes ikke mindst, at store dele af kildematerialet er gået tabt. Man må dog sige, at det langt fra er sikkert, at den har været benyttet. Fængselskrønikens stærkt begrænsede udbredelse i middelalderen kunne tyde på, at den aldrig nåede så langt som til Rom. I øvrigt bærer krøniketeksten heller ikke præg af at være tænkt primært at fungere som retligt dokument. Under alle omstændigheder opnåede Fængselskrøniken ikke afgørende indflydelse på den anden retsproces.

Intentionen må have været, at Fængselskrøniken skulle overbevise potentielle danske støtter. For at vinde en vis grad af sympati for hans sag blandt ikke mindst den øvrige danske gejstlighed har en stærk skildring af Jens Grand stået centralt. Her kommer den hagiografisk inspirerede fremstilling af ham som martyrfigur ind i billedet. Brugen af stiltræk samt det kompositoriske skelet fra en hagiografisk tekst tyder på, at skriftet var rettet mod et kirkeligt uddannet publikum, som allerede havde indgående kendskab til genren helgenlitteratur. Herudover har teksten formentlig skullet fungere internt i Lund som dokumentation af begivenhedernes gang.

Med dette sigte bliver det endnu mere sandsynligt, at Fængselskrøniken blev skrevet i Lund. Det var her, man havde behov og interesse for en tekst, der kunne argumentere for opbakning til ærkebispens sag fra anden side, nemlig fra landets øvrige bispestand og gejstlighed, hvoraf hovedparten enten var kongevenlige, eller i hvert fald ikke ydede Jens Grand tydelig støtte. Det er vanskeligt at tænke sig nogen blandt denne øvrige danske gejstlighed som forfattere til en krønike, der på netop dette tidspunkt havde et sådant politisk perspektiv på striden.⁵⁴

⁵³ *Fængselskrøniken*, f.eks. s. 26.

⁵⁴ Det klareste hidtidige forsøg på at indtænke Fængselskrøniken i dens samtid blev gjort af Herluf Nielsen i KLM VII, sp. 572. Hans tanke er, at den »må opfattes som et indlæg i tidens politiske debat (vel et anklageskrift mod kongen, som inspirerede fængslingen), og til brug enten ved processen i Rom el. i selve Da.« Denne tese er absolut lødig og kan i hovedsagen finde støtte i herværende analyse, men som den står – i et meget kortfattet leksikonopslag – kalder den i høj grad på uddybning og begrundelse. Herluf Nielsen giver ikke en helt præcis datering af krøniken og kan derfor heller ikke placere den mere nøjagtigt i tid og kontekst. Grundtesen synes Herluf Nielsen at have fra Ellen Jørgensen 1931 (s. 53-54), der imidlertid heller ikke rummer hverken datering eller nøjere analyse. Sammenhængen mellem Fængselskrøniken og Ærkebispkrøniken synes hun helt at have overset eller i hvert fald undladt at kommentere. Heller ikke i *Erik Klipping og hans Sønner...* kommer Ellen Jørgensen en datering nærmere end – i Mackeprangs fodspor – at konkludere, at den er »forfattet ikke længe efter de Begivenheder, der skildres« (s. 182).

Forholdet mellem Ærkebisperøniken og Fængselskrøniken

En sammenligning af Fængselskrøniken med det stykke af Ærkebisperøniken, som omhandler Jens Grands fængsling, er meget udbytterig. Den giver støtte til både Fængselskrønikens middelalderlatinske oprindelse og til, at den må være forfattet i Lund. Sammenligningen underbygger Mackeprangs tese om, at forfatteren af Ærkebisperøniken må have haft kendskab til Fængselskrøniken og benyttet den som et forlæg. Mackeprang påbegyndte aldrig en mere indgående undersøgelse af dette tekstforhold, men lighederne er så gennemgående og stærke, at man må følge Mackeprang i hans antagelse.⁵⁵

Gertz, Ærkebisperønikens udgiver, nævner til gengæld ikke Fængselskrøniken blandt de tekster, som han positivt kan identificere som grundlag for Ærkebisperøniken.⁵⁶ Dette kan skyldes, at han ikke har følt sig så overbevist om tekstafhængigheden, at han ville inkludere Mackeprangs iagttagelse. En anden mulighed er, at Gertz, f.eks. grundet sin arbejdsmetode ved udgivelsen af værket, ganske enkelt ikke har været opmærksom på denne iagttagelse. I forbindelse med Ærkebisperønikens tilblivelses- og overleveringshistorie, nævner Gertz således, at han »anser det ikke for overflødigt at bemærke, at den Anskuelse ..., som jeg ovenfor har fremsat, ligesom ogsaa den Forestilling ..., som jeg i det følgende vil meddele, har jeg dannet mig ganske selvstændigt ud fra nøje Iagttagelser og Overvejelser over Værket selv, uden at raadføre mig med nogen anden mundtligt eller læse, hvad der ellers var skrevet om Sagen. Først bagefter har jeg gjort mig bekendt med, hvad der tidligere var sagt derom af andre ...«. ⁵⁷ Mackeprangs iagttagelse omkring tekstafhængigheden figurerer kun i en enkelt note i en længere artikel, som ellers omhandler noget helt andet end Ærkebisperøniken.

I hele den del af Ærkebisperøniken, der omhandler fængslingen af Jens Grand, og gengiver detaljer fra den, er lighederne mellem de to tekster så betydelige, at en tekstafhængighed må regnes for absolut sandsynlig.⁵⁸ Mackeprang gør den iagttagelse, at Ærkebisperønikens beretning om hertug Christoffers indbrud i domkirkens sakristi

⁵⁵ Mackeprang s. 664, note 1.

⁵⁶ M. Cl. Gertz: *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi*, vol. II, genudgivet Kbh. 1970, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, s. 92-93.

⁵⁷ Gertz, Fortale, s. 96, note 1.

⁵⁸ Fra »Qui eciam sexto anno pontificatus (...) til »in medio chori Lundensis ecclesie comburi fecit«, trykt: Gertz s. 112-113; Jacobus Langebek: *Scriptores rerum Danicarum Medii Ævi*, Tomus VI, Hafniæ 1786, s. 627.

genfindes »omtrent ordret« i den tidligere forfattede fængselskrønike.⁵⁹ Fængselskrøniken beretter, hvorledes Christoffer, efter at have bragt Jens Grand til Søborg, vender tilbage til Lund, bryder ind i sakristiet og forgriber sig på stiftets privilegiedokumenter mv.⁶⁰ Ærkebisperønikens beretning om denne vigtige begivenhed synes i hovedsagen ikke at være andet end en komprimeret og kortfattet genfortælling af indholdet i Fængselskrøniken. Flere forhold ligger til grund for denne konklusion.

Allerede i Ærkebisperønikens umiddelbart foregående gennemgang af hertug Christoffers fængsling af Jens Grand kan de basale grundoplysninger genfindes i Fængselskrøniken. I Ærkebisperøniken er oplysningerne om selve fængslingen dog holdt på så overordnet og basalt et plan, at en tekstafhængighed ikke lader sig tydeligt fastslå. I Ærkebisperønikens efterfølgende stykke omhandlende indbruddet i sakristiet bliver fællestrækkene imidlertid så utvetydige, at de klart peger i retning af tekstmæssig afhængighed.

Dette stykke af Ærkebisperøniken indledes med relativpronomenet »Qui«, som må henvise til Christoffer, der har den aktive rolle i den foregående sætning om fængslingen.⁶¹ Også Mackeprang var overbevist om denne sammenhæng.⁶² Erik Menveds rolle i den foregående sætning er passiv og udelukkende forklarende i forhold til Christoffers aktiviteter i sætningen. Vi kan med andre ord konkludere, at det i Ærkebisperøniken tydeligvis er Christoffer, der udpeges som synderen, der begår indbrud i sakristiet. Denne detalje er ganske væsentlig i spørgsmålet om tekstafhængighed.

Procesakterne udpeger nemlig intetsteds Christoffer som den, der begik overgrebet i sakristiet. I procesakterne er selve fængslingen det eneste, som specifikt kobles til Christoffer.⁶³ I sagsakternes beskrivelser af hændelserne i sakristiet får man kun at vide, at disse ting foregik, og iblandt hvilke personer gerningsmændene skulle findes. Enten kan det udlægges sådan, at man aldrig får at vide nøjagtig, hvem gerningsmanden var, eller også er det faktisk Erik Menved, der peges

59 Mackeprang s. 664, note 1.

60 Fængselskrøniken, s. 18.

61 Gertz s. 112; sætningen »Qui statim rediens (...)« etc. må henvise til Christoffer.

62 Mackeprang s. 664, note 1.

63 Akterne udpeger gentagne gange Christoffer som aktiv i fængslingen af ærkebispem, se *Helleve fanden...* s. 74, 78, 83 180, 215. I forbindelse med Jens Grands anklager, s. 74 og s. 78, er det ganske vist noget tvetydigt, om også Erik Menved var aktiv ved selve fængslingen, men i begge paven domme, s. 180 og s. 215, såvel som i kongens svar på anklagerne, s. 83, er det utvetydigt Christoffer, der bliver udpeget som gerningsmand i den sammenhæng.

på – det er i hvert fald på intet tidspunkt Christoffer. I ærkebispens anklageskrift fortælles det derimod, at »kongen som en tyran trængte ind i kirken [og] med forbryderisk frækhed brød sakristiet ... op«. ⁶⁴ Da kongens mand senere under sagen skulle forsvare ham imod disse anklager, blev det faktisk bekræftet, at kongen *var* inde i sakristiet. Heller ikke her nævnes Christoffer noget sted. ⁶⁵

Da der senere under den første af processerne i Rom bliver fremsat spørgsmål og svar, nævnes Christoffer ganske vist i forbindelse med tyveri af Lundekirkens bøger, men heller ikke her bliver det klarlagt, hvorvidt det egentlig var ham, som begik det. ⁶⁶ Han nævnes kun som én blandt de mulige gerningsmænd: »Om ... kongen eller hans bror Kristoffer med deres håndlangere [etc.]«. ⁶⁷ Kongens forsvarers respons på anklagen lyder, at hverken kongen eller Christoffer tog del i dette, men udelukkende nogle af »Kristoffers følgesvende«. ⁶⁸ I øvrigt omfatter dette tyveri næppe overgrebet i sakristiet, da sagsakterne på intet tidspunkt taler om bøger i sakristiet, men udelukkende om breve og privilegier mv. Indbruddet i sakristiet nævnes først senere hen i spørgsmål-svar-fasen og da som en separat begivenhed. Her nævnes Christoffer slet ikke. Der benyttes blot den personneutrale frase »kongen eller nogen anden, som havde fået hans befaling ...«. ⁶⁹

Traditionen med Christoffer som ham, der forgreb sig på sakristiet, stammer altså ikke fra sagsakterne. Når Ærkebisperkroniken udpeger Christoffer som gerningsmanden, må det komme fra Fængselskrøniken, hvor det utvetydigt er Christoffer. ⁷⁰ I både Fængselskrøniken og Ærkebisperkroniken er Christoffer den eneste gerningsmand, som bliver nævnt i forbindelse med dette indbrud i sakristiet.

Mohlin afviser det som utroværdigt, at Christoffer skulle have plyndret Lundekirken. ⁷¹ Hans begrundelse er, at gerningsmanden må være Erik Menved, fordi procesakterne ikke nævner Christoffer i denne forbindelse, men, at de i givet fald burde have nævnt ham. Desuden fremfører Mohlin, at de ikke begge to kan have brændt brevene. Fængselskrønikens version kan dog langt fra bedømmes som utroværdig på dette grundlag.

64 *Hellere fanden...* s. 76.

65 *Hellere fanden...* s. 87-88.

66 *Hellere fanden...* s. 137-141.

67 *Hellere fanden...* s. 137.

68 *Hellere fanden...* s. 137.

69 *Hellere fanden...* s. 140.

70 *Fængselskrøniken*, s. 18.

71 Mohlin s. 24.

For det første omtaler procesakterne overhovedet ikke nogen afbrænding. Fængselskrønikens udsagn herom – uden at gerningsmanden nævnes – kan til gengæld genfindes i et andet vigtigt aktstykke, der ligesom Fængselskrøniken er skrevet i tiden mellem dommene. I forbindelse med forhandlingerne mellem kongen og ærkebiskoppen i sommeren 1299 henstilles det således, at: »Fremdeles skal ærkebispens og Lundekirkens privilegier og dokumenter, som under ærkebispens fængselsophold er blevet røvet eller beslaglagt af kongen eller andre, tilbagegives, og de brændte eller ødelagte privilegier og dokumenter skal fornyes«. ⁷² Set i lyset af det kendskab til Fængselskrønikens datering, som vi nu har, kan brevet fra 1299 muligvis tolkes som en antydning af, at Fængselskrøniken er udarbejdet i selvsamme periode. Aktstykket fra 1299 udgør desuden en advarsel om, at Fængselskrønikens troværdighed ikke blot kan affærdiges umiddelbart, som Mohlin gør, men bør overvejes langt mere grundigt.

For det andet overser Mohlin den mulighed, at argumenterne i retssagen ved kurien blev tilrettelagt på grundlag af, at Erik Menved var hovedmodstanderen i processen – Lunds anklager havde derfor al mulig grund til at fremhæve hans andel i begivenhederne og til gengæld nedtone Christoffers lidt. Det er mod Erik Menved, anklagerne skal rettes for at skabe effekt. Et sådant hensyn har Fængselskrøniken ikke behøvet at tage. Der er derfor ikke grundlag for generelt at tillægge sagsakternes version større vægt end Fængselskrønikens. Flere andre steder i sin fremstilling af begivenhederne er Mohlin da også nødt til utvetydigt at argumentere til fordel for en høj grad af troværdighed i Fængselskrøniken. ⁷³

Fængselskrøniken giver faktisk det indtryk, at der måske skete to indbrud i sakristiet, begået ved forskellige lejligheder, omend det ikke skrives helt tydeligt. Først bryder Christoffer ind og begår sine ugerninger. ⁷⁴ Sidenhen ankommer Erik Menved personligt og bryder ind endnu en gang. ⁷⁵ I så fald er det tænkeligt, at anklageren ved kurien valgte alene at fokusere på Erik Menveds rolle ud fra, at han var hovedmodstanderen, hvis skyld Lund var nødt til at tydeliggøre for at kunne opnå en tilfredsstillende erstatning.

I sagsakterne bliver det ét sted bekræftet, at kongen var inde i sakristiet, men andre gange beskrives de samme omstændigheder

⁷² *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 2. rk., 5. bd., nr. 44, stk. 20.

⁷³ Mohlin s. 18, s. 29, note 54.

⁷⁴ *Fængselskrøniken* s. 29.

⁷⁵ *Fængselskrøniken* s. 29-30.

uklart og tvetydigt. Det er muligt at tolke også dette som udslag af, at man søgte at nedtone Christoffers rolle for at fokusere på kongens egen. Den meget uldne fremstilling i sagsakterne bekræfter i hvert fald, at Fængselskrønikens version ikke uden videre kan affærdiges, men at spørgsmålet er betydelig mere kompliceret. Sagsakternes uklarhed taler ikke umiddelbart til fordel for Mohlins tolkning, men afstedkommer tværtimod et behov for nøje overvejelse, inden en troværdighedsproblematik eventuelt kan afklares. Sagsakternes uklarhed kan være udtryk for, at ærkebispens anklager bevidst fravalgte en klar og utvetydig forklaring. Man bør derfor overveje, om sagsakternes uklarhed ligefrem underbygger en højere grad af troværdighed i Fængselskrøniken på dette punkt.

Under alle omstændigheder er Christoffers aktive rolle og skyld i ugeringerne betydeligt større i Fængselskrøniken end i sagsakterne, og Ærkebispekrøniken har samme fokus på Christoffers aktive og væsentlige rolle samt medskyld. Noget lignende har Mackeprang bemærket.⁷⁶ Formentlig har Ærkebispekrøniken arvet dette element fra Fængselskrøniken. I den ellers relativt kortfattede Ærkebispekrønike bruger man således plads på specifikt at fremhæve, at Christoffer og Erik Menved begge har pådraget sig ansvar i ugeringerne, samt at de i lige høj grad er skyldige.⁷⁷ I Ærkebispekrøniken pådrager de sig begge og i samme grad Guds hævn for overgrebene på Lundekirken.

Et grundlæggende element fra Fængselskrønikens tendens synes ligeledes genspejlet i Ærkebispekrøniken. Den helgeninspirerede skildring af Jens Grand finder man ganske vist ikke her, for Ærkebispekrøniken er langt mere kortfattet og først skrevet, da sagen ikke længere var politisk aktuel. Men ikke blot er Ærkebispekrøniken enig i, at Christoffer i høj grad bærer en væsentlig medskyld; begge tekster rummer også Den Retfærdige Harme – en figur kendt fra talrige myter og litterære værker – på grund af overgrebene på Guds kirke. Mens dette gennemsyrer hele Fængselskrønikens litterært strukturerede beretning, viser Ærkebispekrøniken imidlertid kun essensen af det i kort form.⁷⁸ Herefter følger en fortælling om, hvor hårdt og skånselsløst Guds straf rammer på grund af forbrydelsen mod kirken.⁷⁹ Denne beretning synes at udgøre Ærkebispekrønikens egne konklusioner på fortællingen om fængslingen og udplyndringen. Den har ikke nogen

76 Mackeprang s. 663.

77 »Qui quidem fratres, ...« etc., Gertz, s. 112-113.

78 »Qui quidem fratres, ... violencias ecclesie dei factas,« Gertz, s. 112-113.

79 Gertz s. 113.

direkte sammenhæng med Fængselskrøniken, men tonefaldet i denne kan godt have medvirket til at skærpe konklusionerne på dette punkt, samt have bevirket, at Ærkebisperøniken netop fremhæver, at både Erik Menved og Christoffer blev straffet af Gud.

De to teksters fælles hovedgrundlag i skyldsspørgsmålet samt tendensen til Lunds fordel taler for to ting, dels at begge tekster blev affattet i Lund, dels at der er et tekstmæssigt afhængighedsforhold mellem dem. I sidstnævnte sammenhæng er især skyldsspørgsmålets ensartede håndtering et stærkt indicium.

I den centrale scene med indbruddet i sakristiet genfinder man hele Fængselskrønikens grundstruktur i Ærkebisperønikens skildring af begivenheden. Ærkebisperøniken bidrager kun med to selvstændige, mindre tilføjelser hertil. Den ene består i at løfte ugeringen helt op på et bibelsk plan gennem en sammenlignende henvisning til fortællingen om »Nabogodonosor in Jerusalem«,⁸⁰ den anden i at fremføre, at der foruden segl – som i Fængselskrøniken – også var plombe (*plumbetis et sigillis*) på de berørte dokumenter.⁸¹

Begge tekster placerer overgrebet i sakristiet som værende begået efter fængslingen på Søborg samt udført af Christoffer. I skildringen af selve begivenheden har Ærkebisperøniken skåret ned og fusioneret i antallet af detaljer for at gøre teksten mere kortfattet, men hele rygraden og grundstrukturen er den samme. Dette gælder dels med hensyn til den narrative kerne, men formentlig er også flere ordvalg og formuleringer overtaget fra Fængselskrøniken. Dette kan dog vanskeligt siges med sikkerhed, eftersom Fængselskrønikens latinske tekst ikke er bevaret.

Dog, når f.eks. Ærkebisperøniken bruger formuleringen »omnia clenodia«, kan det meget vel afspejle, at man har fusioneret i detaljerne, men genbrugt ordstrukturen fra Fængselskrøniken: »... både guld og penge og Kirkens skatte, som skulle bruges til byggeri og andet, det tog han med sig, sammen med andre af Kirkens klenodier«. ⁸² Denne længere, mere litterære og mere detaljerede beskrivelse fra Fængselskrøniken er i Ærkebisperøniken reduceret til »omnia clenodia abduxit«. ⁸³

80 Bibelen (Jeremias' Bog, kap. 39, vers 1ff), beretter om, hvorledes Babylonerkongen Nebukadnesar belejrer, indtager, hærger og ødelægger Jerusalem. I Anden Kongebog, kap. 24, vers 13, beskrives det, hvordan Nebukadnesar ødelægger Salomons tempel og plyndrer samtlige skatte derfra. Billedet benyttes naturligvis til at sætte kongemagtens ugeringer i Lund i relief.

81 Gertz s. 112.

82 *Fængselskrøniken* s. 18.

83 Gertz s. 112.

En anden bemærkelsesværdig detalje er, at man kun i Fængselskrøniken finder plyndringen af disse »klenodier«, guld o.a. stillet i forbindelse med indbruddet i sakristiet. Dette figurerer ikke i sagsakterne, dvs. Ærkebisperønikens sammenstilling af de samme fænomener må bygge på Fængselskrøniken.

Hver gang sagsakterne nævner røveriet af kirkens kostbarheder, omtales begivenheden *før* indbruddet i sakristiet, og skildringen viser det som to separate begivenheder. I ærkebispens anklageskrift udgør plyndringen af kostbarhederne punkt nr. 2, og det bliver ikke specificeret, hvor genstandene befandt sig. Indbruddet i sakristiet kommer først som punkt nr. 3, og her drejer det sig udelukkende om breve og lignende.⁸⁴ Det samme gælder i kongens forsvarers respons på disse anklager. Her bliver det endda påstået, at kostbarhederne blev opbevaret i et skatkammer.⁸⁵ Senere hen i sagsakternes spørgsmål-svar-fase nævnes plyndringen af kostbarhederne igen før indbruddet i sakristiet, og også her er det separate begivenheder.⁸⁶

I Fængselskrøniken og Ærkebisperøniken forholder det sig imidlertid anderledes. Sidstnævntes »omnia clenodia abduxit« optræder sidestillet med fjernelse af privilegiebreve og lignende – begge dele i forbindelse med indbruddet i sakristiet.⁸⁷ Dette har Ærkebisperøniken formentlig fra Fængselskrøniken, som i modsætning til sagsakterne beskriver, at tyveriet af kostbarhederne foregik i domkirkens kor umiddelbart *efter* indbruddet i sakristiet og i sammenhæng med denne begivenhed. I Fængselskrøniken foregår tyveriet nemlig i forbindelse med, at Christoffer er gået op i koret for dér at begå den skændselsgerning at tænde bål med privilegiebreve og lignende, som han netop har været inde i sakristiet for at stjæle.⁸⁸ Udåden i koret genfindes ligeledes i Ærkebisperøniken, som på grund af sin kortfattede form blot har slået »omnia clenodia abduxit« sammen med begivenhederne i sakristiet.

At ødelæggelsen af tyvegødset fra sakristiet er foregået lige netop i koret, er endnu et af Fængselskrønikens særtræk, som man ikke genfinder i sagsakterne. Også denne detalje må derfor være videreført fra Fængselskrøniken over i Ærkebisperøniken. I sagsakterne bliver man blot informeret om, at de trænger ind i sakristiet, tager brevene og ødelægger dem. På ingen af de steder i sagsakterne, hvor denne begivenhed beskrives, får man noget som helst at vide om, hvor ødelæggelsen helt konkret foregik.⁸⁹

84 *Hellere fanden...* s. 76-77.

85 *Hellere fanden...* s. 86-88.

86 *Hellere fanden...* henholdsvis s. 137 og s. 140.

87 Gertz s. 112.

88 Fængselskrøniken s. 18.

89 *Hellere fanden...* s. 76-77, 87-88, 140.

Flere andre detaljer har Ærkebispekrøniken ligeledes arvet fra Fængselskrøniken. Angående de stjålne privilegier mv. fra sakristiet nævner sagsakterne ingen steder, at de afbrændes, men blot, at de ødelægges, ændres eller rives i stykker.⁹⁰ Fængselskrønikens oplysning om, at de bliver brændt, genfindes derimod, kraftigt betonet, i Ærkebispekrøniken.⁹¹ Endnu en vigtig detalje omkring afbrændingen afspejler denne tekstafhængighed. Ifølge Fængselskrøniken foregår afbrændingen ikke blot et tilfældigt sted i koret, men lige nøjagtig i »højkoret for alteret«.⁹² Dette spejles i Ærkebispekrøniken, hvor ugeringen udføres »in medio chori«.⁹³

I beretningen om begivenhederne i sakristi og kor må Ærkebispekrønikens genbrug af Fængselskrøniken skønnes at være så tekstnær, at Fængselskrønikens tabte latinske originaltekst har smittet direkte af på Ærkebispekrøniken. Man kan derfor ikke anse det for helt korrekt, når Ellen Jørgensen påpeger, at »Den latinske Original er forsvundet og har ikke sat ringeste Spor i Traditionen«.⁹⁴ Ganske vist har Fængselskrøniken ikke nydt megen udbredelse i middelalderen, men netop i Ærkebispekrøniken har dens latinske tekst dog sat sig spor.⁹⁵

90 *Hellere fanden...* s. 76-77, 87-88, 140.

91 Gertz s. 112 »... comburi fecit«.

92 Fængselskrøniken s. 18.

93 Gertz s. 112.

94 Jørgensen 1931, s. 53.

95 Mohlin fremfører (s. 23, 33), at beretningen om Christoffers plyndring af bispegods og privilegier findes i sin oprindelige form i en anden krønike; den såkaldte »Gesta Danorum på dansk«, trykt efter håndskrifterne Cod. Holm. B 77 og Cod. Holm. C 67 i M. Lorenzen: *Gammeldanske Krøniker*, Kbh., 1887-1913. En fyldestgørende analyse af disse to håndskrifter vil her føre for vidt. Mohlins holdning synes dog at være, at denne tekst er førstehåndskilde, og at Fængselskrøniken må udgøre en senere version, hvori beretningen så har fået sin fuldt udbyggede form. Mohlins konklusioner desangående svækkes dog stærkt af, at han intetsteds forsøger en præcis datering af Fængselskrøniken. Daterer man derimod denne til 1297-1302, er det ikke muligt at bakke op om en sådan tese. Dermed er den skrevet samtidig med – og lige umiddelbart i kølvandet på – begivenhederne. Dette ændrer billedet afgørende og levner ikke plads til, at Fængselskrøniken skulle have overtaget denne beretning fra en endnu tidligere krønike. Generelt har Fængselskrønikens skriver næppe haft behov for at overtage en sådan beretning et andet sted fra, medmindre det skulle være fra et helt samtidigt aktstykke. Skriveren på Fængselskrøniken er samtidig med begivenhederne, og han kan ligefrem have oplevet en del af dem. Under alle omstændigheder har vedkommende haft adgang til både øjenvidneberetninger og samtidige aktstykker, hvilket krønikens kildegrundlag tydeligt viser har været benyttet. Endvidere er der intet indhold i de to omtalte håndskrifter, som nødvendiggør eller indikerer en tekstmæssig sammenhæng mellem Fængselskrøniken og »Gesta Danorum på dansk«. Ser man på sidstnævntes oplysninger om Jens Grand-sagen (Lorenzen s. 58-60), forekommer de at være holdt på så overordnet et plan, at det ligger inden for rammerne af almindelig viden om hovedbegivenhederne, som skriverne på disse håndskrifter sagtens kan have erhvervet sig uden forbindelse til Fængselskrøniken. Det samme gælder

Heri ligger en ganske håndfast sandsynliggørelse af, at Fængselskrøniken i sin nuværende form er et resultat af originalens oversættelse fra latin. Man kan overveje, hvorvidt det er muligt at rekonstruere flere brudstykker og passager fra Fængselskrønikens originale latinske ordlyd. Således minder Fængselskrønikens »privilegier og dokumenter« om Ærkebisperønikens »priuilegia et litteras«. ⁹⁶ Flere eksempler ville kunne drøftes, bl.a. brugen af ordet »clenodia«.

Sammenfattende tyder adskillige forhold på, at Ærkebisperøniken har haft Fængselskrøniken som forlæg. Konkrete indholdselementer der kendes fra Fængselskrøniken, men ikke fra sagsakterne, genfindes i Ærkebisperøniken. Overordnet tendens samt fokus i skyldsspørgsmålet synes også at gå igen fra Fængselskrøniken. Strukturen i beskrivelser, ordvalg, formuleringer, sætningskonstruktioner, prioriteringer, opbygning og rækkefølge af indhold samt handlingsgang synes i høj grad at være overtaget af Ærkebisperøniken fra Fængselskrøniken, blot gengivet i mere komprimeret form.

Ærkebisperønikens forfatter har kendt og benyttet Fængselskrøniken, ikke blot som inspirationskilde, men for centrale passagers vedkommende som umiddelbar kilde og litterært forlæg. Rent praktisk er det foregået ved, at et håndskrift af Fængselskrøniken befandt sig tilgængeligt hos stiftet i Lund, da Ærkebisperøniken blev affattet dér. Ydermere er det sandsynligt, at dette håndskrift var eneste eksisterende eksemplar. Lægger man dertil detaljerne fra den tekstuelle analyse af Fængselskrøniken i sig selv, må man konkludere, med en til vished grænsende sandsynlighed, at også Fængselskrøniken blev affattet i Lund.

Striden, helligheden og den gejstlige martyrskikkelse

Blandt de mange ærkebiskopper i Lund i 1200- og 1300-årene er især Jakob Erlandsen (1252-74), Jens Grand (1289-1302) og Esger Juul (1310-25) kendt for, at de lå i strid med kongemagten. Som ærkebiskop var man i udgangspunktet kirkens mand, og set fra Lundekirkens perspektiv måtte sådanne ærkebisper udstå hårde fængslinger, fordrivelser og megen uret i kampen for kirkens interesser. Fængselskrøniken tillader

for oplysningen i håndskrift B 77 (og lignende i C 67) om, at Christoffer »skøflathe alt biscops gooz i Lund, oc kirkenæ preuilegia tokæ all sammæn bort. Konungæn bøth præstær oc klærkæ, at the skuldæ siwnggæ«. Skulle der endelig være tale om afhængighed, er det dog mere sandsynligt, at håndskrifterne bygger på Fængselskrøniken end omvendt.

⁹⁶ *Fængselskrøniken* s. 18; Gertz s. 112.

os at kaste et blik på, hvordan denne højtstående repræsentant for kirken anskuede sig selv og modparten under striden med sin egns ledende verdslige fyrste – eller nok mere præcist: Hvordan han ønskede, at striden skulle fremstå, således at han kunne vinde opbakning til sin sag.

Som Hørby har bemærket, står begrebet *sacrilegium* (helligbrøde) centralt i retsprocessens sagsakter i de anklager, som ærkebiskoppen fremfører imod kongen: »Det gælder selve fængslingen, den hermed stedfundne vanhelligelse af ærkebispens person og de lidelser fængslingen ... har påført ham, det gælder de med fængslingen forbundne angreb på Lundekirkens ret og ejendom, og det gælder forud for dette de årelange angreb på den danske kirkes frihed«. ⁹⁷ Hovedtrækkene af denne karakteristik genkendes også i Fængselskrøniken og i Ærkebispokrøniken; førstnævnte går endda markant videre, idet den med sit hagiografiske inspirationsgrundlag ligefrem skildrer Jens Grand personligt som en slags levende helgenskikkelse.

Kongemagtens modsvar i sagsakterne er at fremstille fængslingen som et udslag af nødvendighed. ⁹⁸ Den overordnede forskel i argumentationsform mellem de to parter er netop kongemagtens påstand om praktisk nødvendighed stillet over for de teoretiske og principielle juridiske betragtninger, der dominerer Lundekirkens indlæg. ⁹⁹

Domkapitlets direkte harme over den verdslige kongemagts overgreb på Guds kirke skinner dog også tydeligt igennem både i sagsakterne og i de to krøniker. Voldsomme og standhaftige kampe for kirken, som de blev ført af de tre nævnte danske ærkebisper, kunne meget vel have dannet grundlag for at promovere deres hellighed i gejstlige kredse. Der kunne måske endda have været skabt grundlag for en egentlig helgenpromovering og helgendyrkelse efter deres død. En eventuel helgenkåring af en sådan ærkebiskop ville have været et magtfuldt våben i kampen for kirkens interesser. For Jens Grand og Esger Juul havde det været belejligt at få iværksat en helgenkult orienteret mod en af stiftets tidligere embedsindehavere, som havde været i en lignende situation. Selv hvis en sådan helgendyrkelse kun viste sig lokalt i Lund, ville fænomenet kunne udnyttes politisk. Noget, der lignede

⁹⁷ Hørby s. 95. Om begrebet og dets brug i processen, se også N.K. Andersen, bd. II, s. 9ff.

⁹⁸ Hørby s. 95-97.

⁹⁹ Hørby s. 95.

et martyrium i form af lidelser for kirken, kunne således bidrage til at opbygge sympati i bredere gejstlige kredse, herunder måske i andre af regionens kirkelige centre. Mekanismen var velkendt, både i dannelsen af helgenkulte og i promoveringen af personlig hellighed i bredere forstand: Ifølge Vauchez så man især mellem det 12. og det 14. århundrede, hvor strid mellem kirke og kongemagt var udbredt flere steder i Europa, at forfulgte biskopper – ofte martyrskikkelser – havde succes som helgenemner – det gjaldt i særdeleshed i Skandinavien og på de britiske øer.¹⁰⁰ Skikkelser som Erlandsen, Grand og Juul ville sagtens have kunnet passe ind i dette mønster.

At denne mekanisme var virkningsfuld, ses i en nogenlunde parallel sag fra England i 1100-tallet, hvor ærkebiskoppen Thomas Becket efter en strid med den engelske konge blev myrdet i domkirken af kongens mænd d. 29.12.1170. Han havde været ærkebiskop i Canterbury siden 1162. Kulten omkring ham synes nærmest at være eksploderet hurtigt efter hans død.¹⁰¹ Allerede fra 1171 til 1177 opregnes der omkring 250 mirakler med forbindelse til Becket,¹⁰² og der gik blot tre år fra hans død, til han i 1173 blev officielt helgenkåret.

Thomas Becket's helgenkult har været både kendt og praktiseret i Danmark. I Jetsmark kirke, Skive Gamle kirke og Östra Herrestad kirke findes kalkmalerier af ham fra den sene del af middelalderen, men han var tidligt kendt på vore kanter. I Sønder Nærrå kirke på Fyn findes et delvis bevaret kalkmaleri, dateret allerede til perioden 1175-1200. Dette er af Ulla Haastrup blevet tolket som en skildring af drabet på Thomas Becket.¹⁰³ Begivenheden figurerer ligeledes på en skånsk døbefont fra slutningen af 1100-tallet i Lyngsjö Kirke. Et andet interessant vidnesbyrd er den mirakelsamling, som blev sammenfattet i årene 1171-1184 af munken William af Canterbury og bygget op omkring Becket's helgenkult.¹⁰⁴ Et af miraklerne var helbredelsen af en Lunde-kannik og et andet hans hjælp til danskerne på Vendertogtet.¹⁰⁵ Det er ydermere påvist, at to altre i Lund domkirke var viet til Thomas Becket allerede længe inden Grands tid.¹⁰⁶ Han fik endog et gilde i Lund foruden altre

100 André Vauchez: *Sainthood in the Later Middle Ages*, Cambridge University Press 1997, s. 167-169.

101 Benedicta Ward: *Miracles and the Medieval Mind*, Scolar Press 1982, s. 188-189.

102 Ward s. 90.

103 Ulla Haastrup og Robert Egevang (red.): *Danske Kalkmalerier. Senromansk tid 1175-1275*, Nationalmuseet, Christian Ejlers Forlag, s. 59-61.

104 Haastrup s. 89, note 1, s. 243.

105 Ellen Jørgensen: *Helgendyrkelse i Danmark*, H. Hagerups Forlag 1909, s. 20.

106 Jørgensen 1909 s. 20; *Hellere fanden...* s. 230.

andre steder i landet.¹⁰⁷ Båndene mellem Becketts kult og ærkesædet i Lund var således ret solide.

Da pavestolen første gang dømte i striden mellem Grand og kongen, var dommen entydigt til Grands fordel, men ved den anden dom led Grand som nævnt et stort personligt nederlag.¹⁰⁸ Kort tid efter blev han af pave Bonifacius VIII forflyttet fra Lund til Riga – et embede han imidlertid nægtede at modtage.¹⁰⁹ Siden boede han en årrække i Paris og nåede også at være ærkebiskop i Ansgars gamle stift Hamburg-Bremen, inden han endte sine dage ved pavehoffet i Avignon.¹¹⁰

Da Grand døde d. 29. maj 1327, sikrede pave Johannes XXII sig hans efterladte ejendele og gjorde i den forbindelse boet op: I Jens Grands særdeles omfattende bibliotek fandtes der kun én eneste særskilt helgenbiografi – Thomas Becketts.¹¹¹ Med en klar opfattelse af at have retten på sin side, synes Grands fængsling og strid med kronen at have fået ham til at identificere sig med Becket. Becketts sag kan på denne måde sætte Jens Grands og de stridende danske ærkebiskoppers sager i relief. Den viser, at helgenforståelsen potentielt har ligget ganske tæt på for sådanne stridende gejstlige. På sin vis lægger Fængselskrønikens hagiografisk inspirerede struktur sig blot i naturlig forlængelse heraf. Becketts eksempel viser tydeligt, at helliggørelse i kølvandet på overgreb mod kirken og dens mænd var et aktivt element i middelalderkirken, og bortset fra sin blodige afslutning lignede Becket-sagen i høj grad de danske ærkebiskoppers.

Overvejelser omkring mekanismer for helgenkåring og ærkebispernes potentielle hellighed har imidlertid aldrig været inddraget i en analyse af striden mellem kirken og kongemagten. Det er ærgerligt, for dette aspekt kan hjælpe til at forstå ikke alene den måde, hvorpå Fængselskrøniken er komponeret, men også ærkesædets – og i særdeleshed domkapitlets – egen selvforståelse og handlemåde, som den skildres gennem dette værk. Årsagen til, at emnet hidtil ikke har vakt forskningens interesse, er ikke blot manglen på kilder – en ellers hyppig forklaring på videnshullerne i middelalderhistorien – men også, at der ikke synes at have været ret meget at komme efter. Dette er ganske bemærkelsesværdigt i sig selv: Selvom de danske ærkebisper potentielt martyrlignende livshistorier forekommer at

107 Jørgensen 1909 s. 20.

108 *Hellere fanden...* s. 180-184, 215-218.

109 *Hellere fanden...* s. 219.

110 Nissen s. 24-25.

111 *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 2. rk., 9. bd., nr. 408; *Hellere fanden...*, s. 219; Jørgensen 1909 s. 20.

have været oplagte til formålet, er et sådant hellighedsry tilsyneladende aldrig hverken opstået omkring dem eller overhovedet blevet forsøgt promoveret.

Man kan naturligvis spekulere i, at det ville have hjulpet en helgenpromovering på vej, hvis én af de tre nævnte ærkebisper ligesom Becket var blevet myrdet. Det at være mordoffer, eller på anden måde lide en voldsom død,¹¹² ses ofte blandt drivkræfterne i en helgenkult. Af eksempler herpå fra Danmark kan nævnes bl.a. Knud den Hellige, Knud Lavard, Erik Plovpenning og hellig Margrethe.¹¹³ At affærdige den udeblevne helgenpromovering af de danske ærkebisper alene med, at de ikke blev myrdet, synes dog at være for letkøbt, om end et sådant mord sandsynligvis ville have været en effektiv drivkraft. Alternativt kunne man forestille sig, at Esger Juul i sin egen strid med kongemagten kunne have haft interesse i en egentlig helgenpromovering af Jens Grand, hvis denne var afgået ved døden noget tidligere – også hvis det blot var af naturlige årsager. Da Grand først døde i 1327 og Juul allerede i 1325, er tanken imidlertid irrelevant.

En helgenpromovering af Jens Grand fandt aldrig sted. Han led et uigenkaldeligt nederlag i Danmark i 1302, og da han endelig døde mange år senere, havde han efter alt at dømme gennem lang tid været ude af øje og dermed ude af sind i hjemlandet. Jens Grand forsvandt ud af bevidstheden hos en dansk gejstlighed, som for store deles vedkommende endog var ham fjendtligt stemt. Dette blev reelt stadfæstet af paven med dommen og forflyttelsen i 1302.

Stemningen og forholdene i kirkestridens tid i Danmark har næppe dannet grobund for en effektiv helgenkampagne til fordel for en kontroversiel ærkebiskop, som store dele af gejstligheden var imod. Kirken var ikke forenet i striden med kongemagten. Derfor ville et reelt forsøg på helgenpromovering sandsynligvis fra begyndelsen have været dødsdømt – med Lund og omegn som en mulig undtagelse. Faktisk ville kun et mord i domkirken eller tilsvarende have indebåret blot en mulighed for at ændre på dette.

Betydelige dele af den danske kirke – personificeret i biskopperne – undlod ikke alene at støtte deres ærkebiskop i striden, men var snarere på kongens side. Det er i denne forbindelse interessant, at Esger Juul, der senere selv som ærkebiskop kom i strid med Erik Menved, under Grand-sagen havde rolle som forhandler og sagfører for Erik. Dette

112 Ward s. 186.

113 *Danske Helgeners Levnede*, bd. I-II i oversættelse ved Hans Olrik, Rosenkilde og Bagger 1968, bd. I, forord, s. 2.

skete, mens Esger endnu var kannik i Ribe. Domkapitlet her var åbenlyst kongevenligt.¹¹⁴

Den manglende opbakning til Jens Grands sag strakte sig langt ind blandt landets øvrige bispestand og gejstlighed allerede før fængslingen. Da han således på synoden i Roskilde i 1291 opnåede en fornyelse af Vejlekonstitutionen – som beskyttede bisperne under trussel om lammelse af kirkelivet – var der internt i den danske kirke betydelig modstand at spore mod denne politik.¹¹⁵ Selv efter fængslingen i 1294 var der mange inden for kirken, der åbenlyst undlod at overholde det interdikt, som Vejlekonstitutionen foreskrev, når ærkebiskoppen var fængslet.¹¹⁶ Betydelige grupperinger blandt gejstligheden, især omkring biskopperne i Jylland, stod snarere på kongens side end på Grands.¹¹⁷ I krøniken ses dette af, at det netop var to jyske biskopper, som opfordrede Grand til at søge forlig med kongen.¹¹⁸

Den ene af disse to var biskoppen af Ribe, der åbenlyst stod på kongens side, den anden var »Bispen aff Aars«.¹¹⁹ Der kan næppe være tvivl om, at dette henviser til biskoppen af Århus, og det er en rimelig formodning, at Fængselskrøniken dermed indikerer, at også denne stod på kongens side. Denne interne splittelse og modstand i kirken var naturligvis bestemmende for, at Fængselskrønikens fremstilling af Jens Grand ikke lod sig omsætte i positive resultater. Budskabet savnede bredere gennemslagskraft i tiden. Manuskriptets udbredelse i dets samtid blev hæmmet; ligesom det heller ikke i sin eftertid blev særlig kendt.

Jens Grand som en levende helgen

Det må straks slås fast, at Fængselskrøniken ikke bør anskues som led i en egentlig helgenpromovering af Jens Grand, men den viser, at hellighedsmekanismen var velkendt og blev udnyttet af Lunds domkapitel. Det er et interessant træk ved krøniken, at den i så høj grad gik på tværs af et politisk klima, som netop umuliggjorde

114 N.K. Andersen, bd. II, s. 34. Om Esger Juuls involvering, se f.eks.: N.K. Andersen: bd. II, s. 73, 143-149; Mohlin s. 53-55, 70-71; Nissen s. 25-26, *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve*, 2. rk., 5. bd. 1299-1305, f.eks. nr. 41 og 60. Juul var involveret som både forhandler og sagfører for Erik Menved allerede ved forhandlingerne mellem konge og ærkebisp i 1299, men også senere hen i Rom, da den anden retsproces blev ført ved kurien frem til 1302.

115 N. K. Andersen I s. 91-92.

116 N. K. Andersen II s. 13-16.

117 N. K. Andersen II s. 14.

118 *Fængselskrøniken* s. 15.

119 Fængselskrønikens (Huitfeldts) danske tekst, som den er optrykt i *Hellere Fanden...*, s. 46. Se også *Fængselskrøniken*, s. 15 og s. 27.

ophøjelse af denne ærkebiskop. Måden at gå mod strømmen på var gennem den hagiografiske strukturering af teksten at give denne hellighedsmekanisme konkret form og derved fremstille Jens Grand som en art hellig skikkelse – en stålsat forkæmper for kirkens sag. Et budskab kræver dog et modtageligt publikum for at få virkning, og udnyttelsen af førnævnte hellighedsmekanisme peger dermed på, at der i Lunds domkapitel godt kan have været baggrund for nærmest at betragte Jens Grand som en helgenlignende figur i levende live eller noget, der kommer tæt på. Hans standhaftige levned og prøvelser for kirkens frihed gjorde ham værdig til sammenligning med de virkelige helgener – ikke mindst Becket, i hvis sag Grand har kunnet finde klare paralleller til sin egen.

Jens Grand har sikkert selv haft en lignende forståelse. Thomas Becket synes at have været blandt hans vigtigste forbilleder. Det er meget tænkeligt, at Fængselskrøniken med den hagiografiske fremstillingsmåde bevidst spillede på helgenkulten omkring en person som netop ham. Denne ophøjede tilgang til hans indsats gør i domkapitlets øjne Jens Grands sag så værdig, at hans side i konflikten utvetydigt står som den, man både moralsk, kirkeligt og politisk burde finde støtteværdig. Ved hjælp af krønikens litterære helgentema forsøgte Lunds domkapitel at ophøje Jens Grand til kirkens standhaftigste og retfærdigste forsvarer. Samtidig udstiller den Grands modstandere som fjender af hele kirken samt af alle, der ønsker det kirkelige fællesskab.

Niels Knud Andersen har forbigående bemærket krønikens promovering af Grand som hellig, men uden at gøre mere ud af temaet. Således skriver han, at »forfatteren skildrer Grand omtrent som en martyr«. ¹²⁰ Jens Grand dør ikke for sin kristne tro, men det er også kun denne ultimative martyrkrone, som Becket opnåede, der i krønikens øjne mangler i hans levned. Fængselskrøniken skildrer farverigt hans lidelser for kirken og kristendommen, mens Erik Menved gøres til skurken, hvis handlinger er et angreb på Guds orden og retfærdighed. I I. kapitel skildres, hvorledes hertug Christoffer på Erik Menveds bud lumpent tager Jens Grand og provst Jakob til fange. ¹²¹ Grand er tydeligvis hovedpersonen, alt imens skurken Christoffer i sine onde gerninger fremstår som Erik Menveds stedfortræder. Da Christoffer kommer til ham og beretter om sin broder Eriks uvilje imod ham, er Grand forsonende, imødekommende og indstillet på fred og forlig. Dette viser

120 N.K. Andersen II s. 38. Reuterdaahl skriver noget lignende (jf. Mackeprang s. 644).

121 *Fængselskrøniken* s. 8-10. Jeg vælger for den sproglige klarheds skyld at henvise til denne udgave af værket i stedet for til Huitfeldts ældre, men indholds- og betydningsmæssigt tilsvarende oversættelse, der forefindes trykt s. 39-58 i *Hellere Fanden...*

han gennem sin gavmilde gavegivning til Christoffer og sin vilje til at mødes med Erik. Hermed fremhæves de gode, kristne dyder, som er ham iboende. Disse understreges ekstra stærkt, da det klart fremgår, at Jens Grand ligefrem er uforstående og uvidende og oprigtigt ikke mener at have handlet uretmæssigt over for Erik. Billedet som hermed tegnes, og som kun udbygges yderligere i hele resten af værket, forestiller Grand som den uskyldige, renfærdige og retfærdige gejstlige, der kun virker for kirkens bedste og handler i overensstemmelse med Guds vilje. Dette, gælder selvom han af samme årsag udsættes for ugudelige og umenneskelige pinsler og ydmygelser af ondsindede skurke.

Denne melodi slås an allerede i slutningen af 1. kapitel, hvor Grand føres bort fra bispegården gennem »skarn og skidt« sammen med provsten. Siden borttages Grands bispekåbe, som »han havde på, passende til hans stilling«. ¹²² Hermed anerkender Christoffer som kongens udsending ikke længere Grand som kirkens mand, hvormed han heller ikke anerkender Guds orden og vilje på dette felt. Tværtimod tramper han ydmygende på bispeembedets værdighed, og på Guds orden, da han ifører Grand »en gammel frakke ... gav ham siden en lille laset hætte på, til spot og spe«. ¹²³ På kongens vegne synes man da at have frakendt ærkebispesædet dets værdighed og uafhængighed og dermed begået overgreb mod den i Guds navn skabte orden. Grand bindes herefter som en forbryder, og da man ikke længere anerkender ham som Guds mand, igangsættes nu selve hans hårde lidelseshistorie med et skånselsløst ridt »i sne og regn så langt på en halv dag som man plejede at færdes halvanden dag med lempe«. ¹²⁴

Lidelseshistoriens kulmination nås allerede i 2. kapitel, ¹²⁵ hvor det skildres, hvordan Grand sættes i tårnkælderen på Søborg Slot som fange, og hvor hårdt, ydmygende og uretfærdigt han dér bliver behandlet af kongens mænd. Størstedelen af kapitlet er én lang beskrivelse af Grands lidelser i fængslet. »Det var stor ynke at de skulde fare så ubarmhjertigt frem mod de værdige prælater og klerke. De var begge doctors i den kanoniske ret, og havde længe studeret i Valland og Frankrig, Gud til lov og deres fædrene rige til ære; og det lagdes dem alt sammen til last«. ¹²⁶ Hermed understreges det endnu en gang, i hvilken voldsom grad fængslingen af Grand og provst Jakob er et uretfærdigt overgreb mod kirken.

¹²² *Fængselskrøniken* s. 9.

¹²³ *Fængselskrøniken* s. 9.

¹²⁴ *Fængselskrøniken* s. 10.

¹²⁵ *Fængselskrøniken* s. 11-13.

¹²⁶ *Fængselskrøniken* s. 11.

Kongen stiller Jens Grand et ultimatum for at ville løslade ham.¹²⁷ Ultimatummet er naturligvis uspiseligt for Grand, og når forfatteren lader ham afvise det med at udtale, at han hellere vil have lemmerne revet af kroppen end at acceptere det,¹²⁸ fremhæves samtidig et vigtigt karakteristikum ved hans Grand-fremstilling: Grand besidder en martyrs mod, sind og standhaftighed, og han er rede til at lide – og i sidste ende vel gå i døden – for kirkens ret og retfærdighed, selv når han bliver tilbudt en langt lettere, men moralsk anløben, udvej. Forinden har skribenten markeret, at Grands retfærdighedssans og standhaftighed ikke svigter, selv når andre af kirkens mænd opfordrer ham til at søge den lettere udvej i et forlig.¹²⁹ Dermed lader han Grands fromhed være ekstraordinær selv i forhold til andre gejstliges; en opfattelse, der synes at være selve grundlaget for såvel skildringen af Grand som det tilgrundliggende helgenbegreb.

Beskrivelsen af, hvorledes de kun giver Grand dårlig og mangelfuld føde i fængslet, »for at de snart kunde sulte ham ihjel«,¹³⁰ må betragtes i krønikens kristne optik: Ikke blot døden, men netop martyrdøden lurer og er særdeles tæt på at blive fuldbyrdet. Det er i denne forbindelse karakteristisk, at da først provst Jakob og siden også Jens Grand undslipper fra fængslet, sker det netop ikke, efter at skurken Erik Menved er kommet til fornuft, men fordi Gud bistår deres flugt.

Da provst Jakob en nat slipper ud »ved Guds særlige hjælp«,¹³¹ omtales det nærmest forbigående, og kun således, at han straks overvejer at drage til paven for at berette om kongens overgreb og derigennem hjælpe den stadig fængslede ærkebiskop. Det står altså klart, at det er Jens Grand alene, der er målet for krønikens litterært udtænkte helgenreteorik. Den mere undseelige provst Jakob er kun interessant i og med, at han deler Jens Grands hårde skæbne og dermed tager del i dennes historie.

Grands dramatiske flugt bliver gennemgået i kapitel 6.¹³² Her beskrives det, hvorledes Gud i flere tilfælde direkte griber ind og bistår ham i at komme på fri fod: »Medens kokken var borte med brevet ... filede Bispen på bolten som han lå i, når de andre sov. Det var et stort under, at ingen hørte det, det hørtes jo ellers nok, når smeden filede uden for slottet. ... [K]ongens hovedsmand på slottet, plejede selv tidligere

127 *Fængselskrøniken* s. 16.

128 *Fængselskrøniken* s. 16.

129 *Fængselskrøniken* s. 15.

130 *Fængselskrøniken* s. 12.

131 *Fængselskrøniken* s. 20.

132 *Fængselskrøniken* s. 22-26.

hver dag at bese bolten, han lå i, eller hans underfoged gjorde det, og vægterne ligeså. Men siden han begyndte at file på den, hjalp Gud ham således at ingen så efter«. ¹³³

Da endelig Grand får filet sig løs »lærte han sig at krybe på hænder ... lige som et barn«. ¹³⁴ Dette udsagn ikke blot fremhæver, hvor hård fængslingen var, men fungerer også som tekstens symbolske vendepunkt. Den uskyldige Jens Grand (barnet) begynder nu langsomt at komme til hægterne igen efter de uretfærdige pinsler. Først skal han på ny lære at gå og stå; herefter beskrives flugtsekvensen fra Søborg og sejladsen ud til sikkerheden på Bornholm og Hammershus. Ved ankomsten hertil beskrives det i slutningen af kapitel 6 på ny, hvor hårde lidelser han gennemlevede under sin fængsling: »[H]an var så afkræftet og syg ... thi han syntes mere død end levende; og de frygtede alle, at han snart skulde dø«. ¹³⁵

Martyrdøden lurer altså på ny. At han overlever og ikke opnår martyrdøden, bliver ikke fremstillet som en nedgøring af hans fromhed, som om han ikke var værdig til at blive martyr. Derimod vender forfatteren Grands overlevelse til hans fordel; det understreges, at det naturligvis er Gud, som skænker Grand førligheden på ny og dermed beslutter, at han skal leve videre; velsagtens for at få oprejsning. ¹³⁶ Fra dette punkt er resten af teksten nemlig organiseret som en oprejsningsfase for Grand: Færden til Rom efter pavens indkaldelse til proces (kapitel 7); herefter (kapitel 8) pavens støtteerklæring til Grand, rettergangen og Grands retmæssige anklager mod kongen; dennes forgæves, ydmyge undskyldninger – og endelig pavens retfærdige dom til Grands fordel. ¹³⁷ At paven er på Grands side, er i Fængselskrøniken fuldkommen utvetydigt, og den slutter netop med den første pavedom, der var en betydelig sejr for Grand. Det er da også paven, som sætter den endegyldige trumf på krønikens hagiorafiske grundstruktur og helgenretorik omkring Jens Grand: »Han kom til paven ... og fortalte ham, hvor ynkeligt og hårdt han havde været fanget, uden grund ... Paven trøstede ham og sagde til sine kardinaler og andre bispes og prælater, som da var hos ham, at der var mange hellige mænd i Himmerig, som ikke var pint halvt så meget for Guds skyld som ham«. ¹³⁸ Som litterært-politisk

133 *Fængselskrøniken* s. 23.

134 *Fængselskrøniken* s. 23.

135 *Fængselskrøniken* s. 26.

136 *Fængselskrøniken* s. 27.

137 *Fængselskrøniken* s. 27-31.

138 *Fængselskrøniken* s. 29.

hagiografisk genrestykke når krøniken med denne udtalelse sin kulmination, og fremstillingen af Jens Grand som en helgenfigur bliver ført ud i sit yderste.

Mirakler var, ifølge kirkefaderen Augustin, « ... unusual manifestations of the power of God ...: I call that miraculous which appears wonderful because it is either hard or impossible, beyond hope or ability». ¹³⁹ Anselm af Canterbury gik skridtet videre og opstillede en egentlig skillelinje mellem på den ene side naturlige begivenheder og hændelser forårsaget af menneskelig vilje og på den anden side mirakler skabt direkte ved Guds indgriben. ¹⁴⁰ Krønikeforfatteren synes at mene, at Gud har udvirket mirakler alene for, at Grand kan komme på fri fod. Dette passer med, at netop udfrielsen af et fangenskab ved hjælp af Guds indgriben er blandt de klassiske mirakelkategorier. ¹⁴¹

Guds indgriben bliver opstillet som det afgørende vilkår for Grands vellykkede flugt. Da rygterne begynder at brede sig, og den hjælpsomme kok må frygte for, at det forestående flugtforsøg røbes, er det Gud, som slår rygterne ned og indgyder den tanke i Erik Menved, at han skal ride bort fra slottet med sine folk. ¹⁴² Da kokken senere henter en hest i stalden, ligger det derfor også mellem linjerne, at det er Gud, som gør sig gældende, idet »hverken hundene eller de, som lå i staldene,« hørte det. Det samme billede tegner sig umiddelbart efter. Hesten har tilsyneladende ry for at være genstridig, »thi den vil næppe nok lade sin egen herre stige op på sig, og slet ikke en fremmed«. Da kokken løfter den af pinslerne svagelige Grand op på hesten, står den imidlertid »stille som et lam«. ¹⁴³

Konklusion

Fængselskrøniken har hidtil fået meget mindre opmærksomhed fra forskningens og historieskrivningens side, end den fortjener, hvilket ikke mindst skyldes de usikkerheder, der har knyttet sig til dens ophavs-situation og autenticitet.

Ovenstående analyse viser imidlertid med stor sikkerhed, at Fængselskrøniken blev nedskrevet i løbet af perioden 1297-1302, dvs. mellem de to pavedomme. Der er formentlig kun én forfatter til krøniken, en kannik tilknyttet ærkesædets domkapitel, som arbejdede på Jens Grands foranledning og på basis af hans vidneudsagn.

139 Ward s. 4.

140 Ward s. 4-5.

141 KLN, bd. 11, »Mirakel«, sp. 638.

142 *Fængselskrøniken* s. 23-24.

143 *Fængselskrøniken* s. 25.

Fængselskrøniken er en ægte middelalderkilde. Værkets helstøbte karakter tyder på, at Huitfeldt har haft adgang til et fuldstændigt og komplet overleveret latinsk håndskrift som grundlag for sin oversættelse. Det ses ved sammenligning, at forfatteren til Ærkebisperøniken fra Lund har benyttet Fængselskrøniken som forlæg og inspirationskilde ved udarbejdelsen af sin egen tekst.

Fængselskrønikens egne kilder har været øjenvidner fra Lund foruden samtidige aktstykker, hvoraf adskillige ikke er overleveret. I sin form bygger Fængselskrøniken på helgenlitteraturen med henblik på at påvirke forståelsen af ærkebiskoppens embedsførelse. Jens Grand gennemlever for Kirkens friheds skyld lidelse og genoprejsning ligesom en from, martyragtig helgenfigur. Thomas Becket's helgenkult synes at have stået Jens Grand personligt nær og kan have været del af det konkrete forbillede.

De stilistiske virkemidler tyder på, at en kirkeligt uddannet forfatter skrev teksten med et gejstligt publikum for øje. Domkapitlet i Lund havde svært ved at finde opbakning fra andre dele af den danske kirke i striden med kongen. Fængselskrøniken var et forsøg på at vende denne tendens.

Fængselskrønikens datering, dens indholdsmæssige og stilistiske opbygning, og dens politiske tendens skal betragtes i deres indbyrdes sammenhæng for at opnå et samlet billede. Et vigtigt kontekstuel aspekt er sagens aktualitet og tekstens samtidighed med den konflikt, den behandler. Heri ligger selve dens motivation.

Striden mellem ærkesædet og kongemagten kunne ikke afsluttes med den første pavedom. Kampen om tilslutning fra magteliten inden for den danske kirke var yderst vigtig i den videre strid. Man har formentlig håbet, at Fængselskrøniken kunne få flere til at bakke ærkebispens op ud fra en betragtning om, at enhver i det kristne fællesskab, der ville det bedste for Guds kirke, var moralsk forpligtet til at bakke op om sin ærkebiskop, som man lod fremstå som martyrfigur og helgenskikkelse. På et mere jordnært politisk-institutionelt plan blev kongemagtens handlinger skildret som et voldsomt overgreb på kirken og dens frihed. Ydermere har teksten internt i Lund kunnet tjene som dokumentation af begivenhedernes og overgrebenes forløb.

Det er sandsynligt, at man også har håbet, at Fængselskrøniken kunne få direkte betydning i den fortsatte strid, måske ved at påvirke et forhandlingsforløb med kongemagten eller indgå i en ny kommende eller igangværende retsproces. Om Fængselskrønikens udnyttelse i en sådan forbindelse, kan man dog ikke sige noget sikkert.

Muligheden af at se Fængselskrøniken som et indlæg i forhold til den anden retsproces i Rom kan ikke helt afvises, men er langt fra en given sag heller. Forskellige muligheder byder sig til, men Fængselskrøniken bør under alle omstændigheder ansues som et potentielt virkemiddel i forhold til Lunds ønske om efter 1297 at fastholde gyldigheden af den første pavedom i den fortsatte strid med kongemagten frem mod 1302. Jens Grands vældige indsats for pavekirken er et af de i den sammenhæng centrale argumenter, der udspringer af krønikens tekst.

Den politiske motivation bag Fængselskrøniken blev ikke indfriet, i og med at dommen i 1302 sænkede erstatningsbeløbet voldsomt. Specielt for Jens Grand selv var det et åbent nederlag. Det samme kan ikke siges i forhold til ærkesædet, der fortsat i den anden dom blev tilkendt erstatning og betragtet som den forurettede part. At Jens Grand blev forflyttet kort efter, falder logisk i tråd med, at den anden pavedom skabte en sådan potentiel kløft imellem ærkebispens og hans domkapitel.

Muligvis nåede Fængselskrøniken aldrig ud over sit ophavssted, Lund, i løbet af middelalderen. Ikke desto mindre er det et meget selvbevidst og gennemtænkt værk med en klar indre sammenhæng og udviklingstråd. Fængselskrønikens markante stiltræk, specielt brugen af hagiografien som model, bør dog på ingen måde tolkes som bestræbelse på at skabe en helgenkult omkring Jens Grand i levende live. Helgenpromoveringens retorik er derimod det litterære virkemiddel, som man benyttede for at få budskabet om Jens Grands retfærdige sag til at stå stærkere i forsøget på at vinde styrke og opbakning i tidens verserende politiske strid med kongemagten. Et egentligt helgenry er aldrig blevet promoveret for hverken Jens Grand eller de to andre hernævnte danske ærkebiskopper, som lå i strid med kongemagten.

På trods af, at Fængselskrøniken således i høj grad er et propagandaskrift, er den dog ikke nødvendigvis »utroværdig«, som kilde betragtet, hvis man blot afkoder, hvad det er, teksten vil. I sagens natur er krøniken langt fra at være neutral i sin holdning til begivenhederne, hvilket naturligvis kalder på en vis varsomhed ved dens benyttelse. Tekstens tendens sætter sig f.eks. igennem ved, at man forstærker eller fremhæver visse ting, ligesom man iscenesætter fremstillingen af Jens Grand efter en bestemt skabelon. Netop denne tendens belyser imidlertid ærkesædets selvforståelse og forsøg på at positionere sig og fremstå som den part, der lå inde med de velunderbyggede standpunkter og derfor burde få ret i striden med kongemagten.

Både Fængselskrøniken som helhed og dens tendens er et kildemæssigt værdifuldt levn fra striden mellem kirken og kronen i

Danmark. Gennem Fængselskrøniken får man mulighed for at iagttage sider af denne strid, som ellers ikke ville lade sig belyse særlig godt. Om Fængselskrøniken så også i hovedsagen og i substansen giver en virkelighedstro skildring af begivenhederne, er en anden diskussion. Umiddelbart kan der dog være anledning til at tro det. Som helhed betragtet er der intet særligt grundlag for at sige, at teksten fordrejer virkeligheden ved at lyve eller opfinde ting. Fængselskrønikens narrativ rummer potentiale for at indhøste en mængde væsentlige informationer, også faktuelle oplysninger, som ikke kendes andre steder fra. Kildeværdi og troværdighed er i denne henseende relevante diskussioner, som kræver yderligere undersøgelser.

Mackeprang drager denne konklusion: »Det har vist sig ved de foregående enkeltundersøgelser, at krøniken i det hele og store må betragtes som en meget agtværdig kilde, og selv om det billede, forfatteren har givet os, på enkelte punkter er fortegnet eller for stærkt farvet, er disse fejl dog af en sådan art, at de uden vanskelighed kan fjernes.«¹⁴⁴ Selvom denne undersøgelse ikke har haft plads til en nærmere efterprøvning af denne påstand, har den heller ikke givet anledning til grundlæggende at modsige den.

Fængselskrøniken har væsentlig betydning for en bredere og dybere forståelse af domkapitlets position, handlinger og selvforståelse i striden mellem kongemagt og kirke og dermed også for en bedre forståelse af striden som helhed. Dens narrative indhold, samtidighed, indirekte kildeoverleveringer, tendens og opbygning samt de mange ellers ukendte informationer, den tilvejebringer, bidrager markant til indsigt i den politiske situation i Danmark omkring år 1300. Fængselskrøniken er en uomgængelig kilde i denne sammenhæng

SUMMARY

The Prison Chronicle and the Sufferings of the Holy Jens Grand

About 1300 AD the political landscape in Denmark was characterized by a conflict between King Erik VI Menved and Jens Grand, archbishop of Lund and the highest ranking prelate in the realm. In 1294 this led to Grand being imprisoned by the King's men in the castle of Søborg in northern Zealand. A chronicle by an anonymous writer portrays Grand's imprisonment, his escape and the following trial held in Rome before the Pope. Bonifacius VIII pronounced two different sentences in the case, in 1297 and in 1302, but the chronicle only covers the first.

¹⁴⁴ Mackeprang s. 664. Om pålidelighed, se også f.eks. H. Nielsen i KLNMBd. VII, sp. 572; Carlsson s. 377, 381, 384; Mohlin (jf. tidligere henvisninger); N.K. Andersen bd. I, s. 13-14.

Traditionally, historians have not devoted much attention to the Prison Chronicle, probably due to the fact that the circumstances regarding its origin and transmission remain rather doubtful. The earliest version we still possess is a printed translation from Latin into Danish, carried out in 1599 by Arild Huitfeldt, a renowned historian of his age. He even added a beginning and an ending of his own device. These, however, are filled with mistakes and have further contributed to the confusion surrounding the text. Many have deemed its use as a historical source dangerous and complicated.

By analysing the text, though, a great deal of knowledge on its date and place of origin can be inferred. It was written in Latin in the period after the first papal sentence, that of 1297, but before the next of 1302. The author was an ecclesiastical scholar attached to the holy chapter of the archbishopric of Lund. In writing the chronicle, he employed official documents, several of which are now long lost, as well as personal accounts by witnesses, including Jens Grand himself and other people from the archbishopric. In the second half of the 14th century the Prison Chronicle was used as an inspiration and source of information for parts of the Chronicle of the Archbishops of Lund.

The Prison Chronicle portrays the archbishop as a figure akin to a living saint. His sufferings and subsequent restoration imitate the fate of an elevated martyr, except for the fact that Jens Grand survived his hour of trial. In terms of formal structure, the narrative takes strong inspiration from the hagiographic genre. As a saintly figure the English archbishop Thomas Becket – assassinated in 1170 precisely after a conflict with the King over ecclesiastical independence – seems to have been a personal favourite of Jens Grand and perhaps a model case for the chronicler.

The hagiography-style composition and rhetoric do not indicate that the chronicler claimed canonization for Jens Grand – who at any rate was still alive and thus not eligible for sainthood. Rather, it was a poetic device used in an attempt to achieve the underlying, real purposes of the chronicle, which were of a political nature.

The chronicle was part and parcel of the contemporaneous conflict between Jens Grand and the King. It sets out the views of the archbishopric's holy chapter and tells their side of the story, especially emphasizing the – allegedly – outrageous injustices committed by the King in the course of events.

Politically, the Danish archbishop lacked support from other sections of the Danish clergy, important parts of which openly supported the King. The Prison Chronicle was targeted at such an audience, susceptible to the mechanisms of the hagiographic genre. In order to influence public opinion amongst Danish clerics the writing of the chronicle was probably ordered by Jens Grand himself and the task entrusted to a reliable and competent person near him.

The effort was unsuccessful, though. The sentence of 1297 was to the advantage of the archbishop, but did not bring the conflict to an end. The sentence of 1302 veered more to the side of the King, and soon after Jens Grand was removed from his position by the Pope and transferred to other duties elsewhere. More than for the holy chapter as such, the last sentence was a defeat for Jens Grand personally.

The Prison Chronicle is an important text to exploit when working with the on-going political struggles between King and Archbishop in Denmark during this period. The obvious bias and its particular rhetorical articulation is in itself an interesting object of analysis. Furthermore, depending on further scrutiny, the chronicle may actually provide a quite reliable representation of specific events and their sequence.